

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ: « Ανήλικη παραβατικότητα: Ο ρόλος της γονεϊκής συμπεριφοράς και των μεθόδων διαπαιδαγώγησης »

Επόπτης:
Γιοβαζολιάς Θεόδωρος

Φοιτήτρια:
Γιαννακοπούλου Σταυρούλα
Α.Μ. 1593

ΡΕΘΥΜΝΟ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	1
---------------	---

Α΄ ΜΕΡΟΣ

1. Γονεϊκοί τύποι συμπεριφοράς.....	4
<i>1.1. Επιδράσεις των γονεϊκών τύπων.....</i>	<i>6</i>
<i>στη συμπεριφορά παιδιών και εφήβων</i>	<i>8</i>
<i>1.2. Η σημασία της πατρικής φιγούρας στην ανατροφή των παιδιών.....</i>	<i>8</i>
2. Σωματική κακοποίηση	10
<i>2.1. Χαρακτηριστικά του γονέα που ασκεί σωματική βία.....</i>	<i>10</i>
<i>2.2. Χαρακτηριστικά παιδιού που υφίσταται σωματική τιμωρία</i>	<i>10</i>
<i>2.3. Συσχέτιση σωματικής κακοποίησης με την ανήλικη εγκληματικότητα</i>	<i>12</i>
3. Παράγοντες που διαμορφώνουν τους γονεϊκούς τύπους συμπεριφοράς	13
<i>3.1. Κακοποιημένοι Γονείς –Τραυματικά Γεγονότα</i>	<i>14</i>
<i>3.2. Παραβατικοί γονείς ή παραβατικά αδέρφια</i>	<i>16</i>
<i>3.3. Αποδιοργανωμένο οικογενειακό περιβάλλον.....</i>	<i>17</i>
<i>3.3.1. Αλκοολικοί γονείς ή ιερόδουλες μητέρες.....</i>	<i>17</i>
<i>3.3.2. Παιδιά εκτός γάμου.....</i>	<i>17</i>
<i>3.3.3. Ορφανά παιδιά.....</i>	<i>17</i>

3.3.4. Διαζύγιο.....	18
3.3.5. Πολύτεκνες οικογένειες	18

Β΄ ΜΕΡΟΣ

4. Δεσμοί προσκόλλησης	19
4.1. Θεωρία προσκόλλησης.....	19
4.2. Μορφές των σχέσεων προσκόλλησης.....	20

Γ΄ ΜΕΡΟΣ

5. Ηθική	24
5.1. Ηθική και ανήλικη παραβατικότητα.....	24
5.2. Συναισθηματική μοναξιά και παραβατικότητα.....	25
5.3. Ενσυναίσθηση	26
5.3.1. Ενσυναίσθηση και παραβατικότητα	28
5.3.2. Ενσυναίσθηση και σχολικός εκφοβισμός	29

Δ΄ ΜΕΡΟΣ

6. Σχολικός εκφοβισμός	30
6.1. Χαρακτηριστικά προσωπικότητας των δραστών και γονεϊκοί τύποι συμπεριφοράς.....	31
6.2. Σχολικός εκφοβισμός και τύποι προσκόλλησης.....	34

Ε΄ ΜΕΡΟΣ

7. Ναρκωτικές ουσίες	36
7.1. Χρήση ναρκωτικών ουσιών ως μορφή εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς.....	36
7.2. Χρήση ουσιών και οικογενειακό περιβάλλον.....	38
7.3. Χρήση ναρκωτικών ουσιών από γονείς.....	39
7.4. Στρεσογόνοι παράγοντες.....	40

ΣΤ΄ ΜΕΡΟΣ

8. Προγράμματα παρέμβασης	42
8.1. Αντιμετώπιση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών.....	42
8.2. Αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού.....	43
8.3. Παρεμβάσεις στο σχολικό περιβάλλον για την αντιμετώπιση της ανήλικης παραβατικότητας	43
8.3.1. Ο συμβουλευτικός ρόλος του σχολικού ψυχολόγου.....	45
8.4. Οικογενειακή συμβουλευτική παρέμβαση.....	46
Επίλογος	48
Βιβλιογραφία	50

Εισαγωγή

Το σχολείο και η οικογένεια αποτελούν το φυσικό περιβάλλον του παιδιού. Η γονεϊκή συμπεριφορά κυρίως, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα και παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και την εξέλιξη των παιδιών. Η ποιότητα της σχέσης των γονέων με το παιδί τους, οι τρόποι ανατροφής που χρησιμοποιούν και γενικότερα οι εμπειρίες του παιδιού στο οικογενειακό περιβάλλον μπορούν να λειτουργήσουν είτε προστατευτικά είτε επιβαρυντικά για την προσαρμογή του στην κοινωνία αργότερα (Καλαντζή-Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2004).

Τα τελευταία χρόνια, οι επιστήμονες έχουν εξετάσει τους παράγοντες που καθορίζουν τις γονεϊκές πεποιθήσεις, το στυλ της κηδεμονίας και τη συμπεριφορά των γονέων (Russell, 1997, βλ. Rubin, Nelson, Hasting, Asendorpf, 1999). Περιβαλλοντικές δυσμενείς καταστάσεις όπως τα τραυματικά γεγονότα στη ζωή (αρρώστιες, απώλεια εργασίας), καθημερινές διαμάχες (με τα μέλη της οικογένειας) μπορούν να επηρεάσουν και να διαμορφώσουν ανάλογα τις πεποιθήσεις και τη συμπεριφορά των γονέων (MacKinnon- Lewis et al., 1994, βλ. Rubin, Nelson, Hasting, Asendorpf, 1999), και να έχουν δυσάρεστο αντίκτυπο στη συμπεριφορά των παιδιών.

Καθοριστικός είναι και ο ρόλος του δεσμού της προσκόλλησης που θα αναπτυχθεί μεταξύ των γονέων και παιδιού. Η ποιότητα του δεσμού μητέρας-βρέφους επηρεάζει την ποιότητα των μετέπειτα σχέσεων του παιδιού. Η υπόθεση αυτή στηρίζεται στη θεωρητική θέση του Bowlby, ότι η ποιότητα της πρώτης κοινωνικής σχέσης με τη μητέρα δημιουργεί ένα εσωτερικό μοντέλο διεργασίας, δηλαδή διαμορφώνει προσδοκίες και στάσεις στο άτομο που αφορούν τον εαυτό του, τους άλλους ανθρώπους, τη μεταξύ τους σχέση καθώς και γενικότερα τις ανθρώπινες σχέσεις (Bowlby, 1973, βλ. Καλατζή- Αζίζι, 2004). Τα είδη της προσκόλλησης έχουν επίσης συσχετιστεί με την εκδήλωση επιθετικής συμπεριφοράς, κυρίως με την χρήση σωματικής και σεξουαλικής βίας από ενήλικους παραβάτες (Marshall 1989, 1993, βλ. Ireland & Power, 2004). Έχουν επίσης γίνει κάποιες συσχετίσεις με την εμφάνιση του σχολικού εκφοβισμού. Troy and Sroufe (1987, βλ. Ireland & Power, 2004), για παράδειγμα, αναφέρουν ότι τα παιδιά που στην ηλικία των 18 μηνών επέδειξαν ανασφαλές δεσμό προσκόλλησης, και ειδικότερα αγχώδη/αποφευκτικό ή

αγχώδη/αντιδραστικό, είχαν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε σχολικό εκφοβισμό (είτε ως δράστες είτε ως θύματα) στην ηλικία των τεσσάρων/ πέντε ετών.

Γενικά, η ενσυναίσθηση έχει οριστεί ως η ικανότητα των ατόμων να συμμερίζονται και να κατανοούν την συναισθηματική κατάσταση των άλλων (Feshbach, 1997, βλ. Gini et al., 2007), και θεωρείται ότι προάγει την καλή ποιότητα στην επικοινωνία και την επιτυχή διαχείριση επίλυσης προβλημάτων στις διαπροσωπικές σχέσεις. Επιπλέον, η ομαλή ανάπτυξη της ηθικής και η αποφυγή της συναισθηματικής μοναξιάς από τους εφήβους θεωρείται ότι προάγεται ή δυσχεραίνεται από τον τρόπο κηδεμονίας των γονέων. Ο ρόλος του πατέρα είναι καίριος, αφού διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του πνευματικού τους επιπέδου, της κοινωνικοποίησής τους, του εσωτερικού τους ελέγχου και της ικανότητας να συναισθάνονται τον άλλο (ενσυναίσθηση) (Flouri & Buchanan, 2002). Η έλλειψη έκφρασης ζεστασιάς και αγάπης από τη μητέρα, για παράδειγμα, μοιάζει να συμβάλλει στην ανάπτυξη επιθετικών συμπεριφορών στο παιδί (Bates & Bayles, 1988, βλ. Καλατζή-Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2004). Άλλα δεδομένα από έρευνες που διεξάχθηκαν σε φοιτητές πανεπιστημίων, έδειξαν ότι όσοι εισέπρατταν υψηλά επίπεδα γονεϊκής φροντίδας και στοργής και χαμηλά επίπεδα απόρριψης επέδειξαν μεγαλύτερα επίπεδα ηθικής (Palmer & Holin, 1997, βλ.. Palmer & Holin, 1999).

Σε περίπτωση που οι γονείς, καθότι και υπεύθυνοι για τα παιδιά τους, δεν επιτύχουν την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης και της υγιούς ηθικής αυτών, τότε είναι πιθανόν να εκδηλώσουν συμπεριφορές παραβατικές και να εμπλακούν σε φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού («bullying») καθώς δεν είναι ικανά να συμμεριστούν τις συναισθηματική κατάσταση των άλλων ατόμων.

Μορφή παραβατικότητας αποτελεί επίσης και η εμπλοκή σε χρήση ναρκωτικών ουσιών. Υπάρχει περίπτωση κάποια παιδιά να έχουν προδιάθεση για επιθετικές συμπεριφορές και χρήση ουσιών. Ωστόσο, αν το παιδί εκτεθεί σε περιβάλλον με αναποτελεσματικούς γονείς, που δεν είναι ικανοί να του μεταβιβάσουν ηθικές αξίες και κώδικες και υγιή πρότυπα, αν δεν του παράσχουν ένα περιβάλλον με οικογενειακή ηρεμία και δεν το βοηθήσουν και δεν αναπτύσσει ατομικές και κοινωνικές δεξιότητες ώστε να εξελιχθεί σε μια υγρή προσωπικότητα, έχει περισσότερες πιθανότητες να αναμειχθεί με τα ναρκωτικά (Patterson, Reid, Dishion, 1992, βλ. Καλατζή-Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2004). Οι πιθανότητες αυξάνουν όταν οι γονείς βρίσκονται σε συνεχείς διαμάχες, είναι απορριπτικοί και αδιάφοροι και εκδηλώνουν και οι ίδιοι αντικοινωνικές τάσεις (Harold, Fincham, Osborne, &

Conger, 1997· Thornberry, Smith, Rivera, Huizinga, & Stouthamer-Loeber, 1999, βλ. Smith, Ireland & Thornberry, 2005).

Με πρώτο βήμα την διαπίστωση ύπαρξης της ανήλικης παραβατικότητας, όπως το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και η κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών από τους ανήλικους, και ύστερα την αναγνώριση του μεγέθους των επιπτώσεων που προκύπτουν, οφείλεται να δοθεί η δέουσα προσοχή για την δημιουργία παρεμβατικών προγραμμάτων με στόχο τον περιορισμό και την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Για να είμαστε σε θέση να προλάβουμε και να αντιμετωπίσουμε προβλήματα τέτοιας φύσης, αρκεί να δημιουργήσουμε προγράμματα που ενισχύουν την πληροφόρηση/ενημέρωση και την εκπαίδευση τόσο των μικρών παιδιών και των εφήβων, όσο και των γονέων τους και των εκπαιδευτών τους (Goodman & Scott, 1997, βλ. Καλατζή-Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2004). Η κατάρτιση των γονέων να επιδεικνύουν πιο επιθυμητές και πιο αποδεκτές συμπεριφορές ανατροφής των παιδιών είναι από τους βασικούς στόχους των προγραμμάτων πρόληψης, αφού το οικογενειακό περιβάλλον αποτελεί την πρώτη κοινωνική ομάδα που συμμετέχει το παιδί.

Ο ρόλος του σχολικού ψυχολόγου είναι εκείνος τελικά που θα συμβάλλει καθοριστικά στην εφαρμογή των προγραμμάτων πρόληψης και αντιμετώπισης παραβατικών συμπεριφορών. Μπορεί να παρέμβει με διάφορες τεχνικές, όπως οι τεχνικές διαχείρισης της συμπεριφοράς και στρατηγικές ελέγχου των συναισθημάτων, η εξάσκηση στην απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων, η επεξεργασία πληροφοριών από κοινωνικά ερεθίσματα και τέλος, η εκπαίδευση στην ενσυναίσθηση και στην ικανότητα κατανόησης του τρόπου της σκέψης των άλλων ατόμων (Coie et al., 1991, βλ. Καλαντζή-Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2004). Με την κατάρτιση και τις εξειδικευμένες γνώσεις του επομένως, βοηθάει στην ομαλή εξέλιξη των προγραμμάτων και ενισχύει την αποτελεσματική έκβαση των παρεμβάσεων.

1. Γονεϊκοί τύποι συμπεριφοράς

Η τυπολογία του Baumrind (1971, 1988, 1991a, 1991b, 1991c, βλ. Smetana, 1994) είναι η πιο ευρέως γνωστή κατηγοριοποίηση για τις συμπεριφορές των γονέων απέναντι στα παιδιά τους. Σύμφωνα με αυτήν την τυπολογία, η γονεϊκή στάση διαφέρει και εντοπίζεται σε δυο ορθογώνιες διαστάσεις της απαίτησης και της ανταπόκρισης του γονέα στο παιδί (Baumrind, 1996· Maccoby & Martin, 1983, βλ. Baumrind, 2005), οι οποίες όταν διασταυρωθούν παράγουν τέσσερις κατηγορίες:

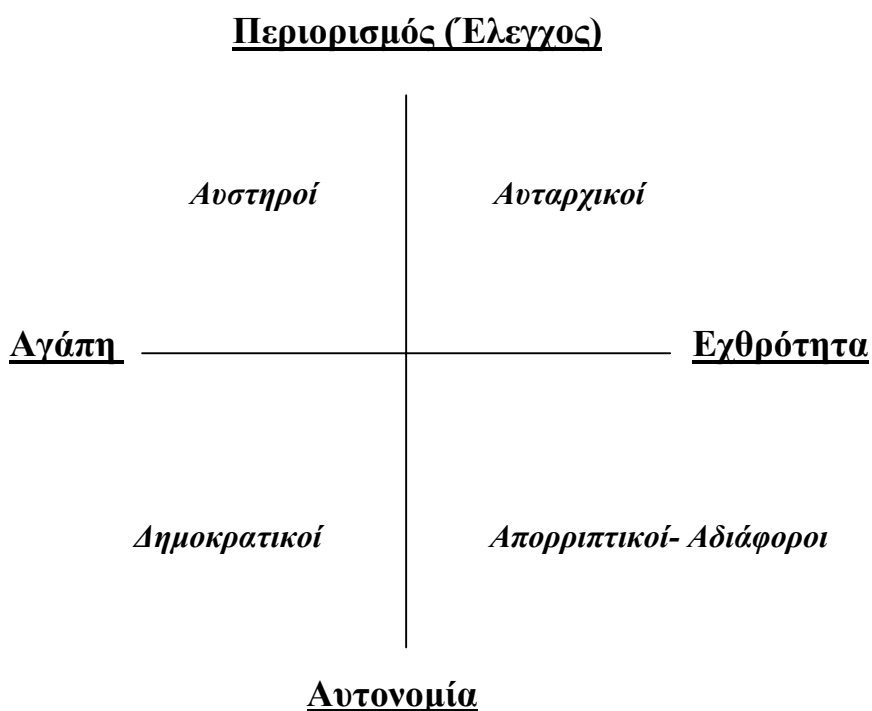
- **Αγάπη- Έλεγχος.** Οι «αυστηροί γονείς» είναι και απαιτητικοί αλλά και ανταποκρινόμενοι στα παιδιά τους ασκούν συνεπή και σταθερό έλεγχο αλλά παρέχουν και σαφείς εξηγήσεις για τα πρότυπα τους. Αγαπούν τα παιδιά τους αλλά επιβάλλουν όρια, ενθαρρύνοντας ταυτόχρονα και την αυτονομία τους. Οι γονείς που είναι αυστηροί λειτουργούν με μια σχετική ισορροπία ανάμεσα στην πειθαρχία και τις ενθαρρυντικές συμπεριφορές. Είναι εύκαμπτοι και ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών τους, έχουν λογικές απαιτήσεις από εκείνα, ενθαρρύνουν τον διάλογο και συχνά εξηγούν το συλλογισμό τους πίσω από τις απαιτήσεις τους με έναν υποστηρικτικό και ενισχυτικό τρόπο (Baumrind, 1971, βλ. Smetana, 1994). Χρησιμοποιούν επιχειρήματα για να επιφέρουν την συμμόρφωση των παιδιών και προβαίνουν σε πειθαρχία μόνο όταν το κρίνουν απαραίτητο για την υπακοή των παιδιών (Bayer & Cegala, 1992, βλ. Paquette, Bolte, Turcotte, Dubeau, Bouchard (2000). Ένας μεγάλος αριθμός ερευνών έχει συνδέσει τον αυστηρό τρόπο κηδεμονίας με τις γνωστικές και κοινωνικές δεξιότητες των παιδιών (Lamborn, Mounts, Steinberg, & Dornbush, 1991, βλ. Adalbjarnardottir & Hafsteinsson, 2001 · Clawson & Robila, 2001, βλ. Lagacé-Séguin & Entremont, 2006).

- **Εχθρότητα- Έλεγχος.** Οι «αυταρχικοί γονείς», αντίθετα, είναι απαιτητικοί αλλά όχι ανταποκρινόμενοι, βασίζονται στην επιβολή της δύναμης τους παρά στα επιχειρήματα, για να επιβάλλουν τα αιτήματά τους (Steinberg et al., 1994, βλ. Barber, Maughan, & Olsen, 2005). Εμφανίζονται με υψηλά επίπεδα πειθαρχίας αλλά χαμηλά επίπεδα ενθαρρυντικής και ελαστικής συμπεριφοράς. Κατατάσσουν την υπακοή σαν αξία της αρετής και θέτουν τιμητικά και βίαια μέσα για να επιβάλλουν τα αιτήματά τους. Δεν ενθαρρύνουν τον διάλογο και την επιχειρηματολογία και πιστεύουν στη δική τους

απόφαση ως τελική και αμετάκλητη (Baumrind, 1971, βλ. Smetana, 1994). Ο Lamborn et al., (1991) ισχυρίστηκε ότι οι έφηβοι που προέρχονται από αυταρχικά οικογενειακά περιβάλλοντα πέτυχαν αρκετά καλή βαθμολογία στην σχολική επίδοση, ωστόσο είχαν χαμηλή βαθμολογία στην εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και την αυτογνωσία.

- **Αγάπη- Αυτονομία.** Οι «δημοκρατικοί» γονείς ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών τους αλλά δεν είναι απαιτητικοί. Είναι θερμοί στις εκφράσεις τους και επιτρέπουν στα παιδιά να αποφασίζουν τα ίδια για δικές τους δραστηριότητες. Προβάλλουν λίγες απαιτήσεις ωριμότητας και δεν επιμένουν να ακολουθήσουν τα παιδιά τα δικά τους καθορισμένα πρότυπα (Lamborn et al., 1991, βλ Lagacé-Séguin & Entremont, 2006)

- **Εχθρότητα- Αυτονομία.** Τέλος υπάρχει και η κατηγορία των «απορριπτικών – αδιάφορων» γονέων, οι οποίοι δεν είναι ούτε απαιτητικοί ούτε ανταποκρινόμενοι. Αυτοί οι γονείς έχουν αποποιηθεί τις γονεϊκές τους ευθύνες και δεν ενδιαφέρονται να εμπλακούν στην καθημερινότητα των παιδιών τους. Γενικότερα, τα αμελούν συστηματικά ή απλά τα απορρίπτουν.

Σχήμα: Οι ψυχοκοινωνικές σχέσεις γονέων- παιδιών (Les Carlson & Tanner, 2006)

Εκτός από την κατηγοριοποίηση του Baumrind κι άλλοι ερευνητές προέβησαν σε τυπολογίες, όπως ο Epstein που καταλήγει σε έξι τύπους γονεϊκής συμπεριφοράς. (1992, βλ. Barge & Loges, 2003) καθώς διαπιστώθηκε ότι οι γονείς δημιουργούν πολλές και ποικίλες σχέσεις επικοινωνίας όσο περισσότερο εμπλέκονται στην καθημερινότητα των παιδιών τους και ασχολούνται με τις ανάγκες αυτών και του σχολείου τους (Bauch, 1994 · Berger, 1991· Gordon, 1979 ·Jones, 1993, βλ. Barge & Loges, 2003).

1.1. Επιδράσεις των γονεϊκών τύπων στη συμπεριφορά παιδιών και εφήβων

Είναι γεγονός ότι η ψυχοκοινωνική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά είναι καθοριστικής σημασίας για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Κάθε είδος λοιπόν, της ψυχοκοινωνικής σχέσης ασκεί διαφορετικές επιδράσεις και επιφέρει διαφορετική μορφή κοινωνικοποίησης (Πυργιωτάκης, 1984).

♦ Παιδιά με αυστηρούς γονείς

Τα παιδιά που ανατρέφονται σε περιβάλλον με αυστηρούς γονείς επιδεικνύουν υψηλά επίπεδα δεξιοτήτων και ικανοτήτων, κοινωνική ανάπτυξη, αυτοεκτίμηση και πνευματική υγεία σε αντίθεση με τα παιδιά από αυταρχικούς και δημοκρατικούς γονείς (Maccoby & Martin, 1983, βλ. Baumrind, 2005). Όσον αφορά τις δεξιότητες, τα παιδιά αναπτύσσουν αυτονομία στη σχέση τους με τους γονείς τους και με άλλους σημαντικούς γι'αυτούς ανθρώπους (Allen, Philliber, Herrling & Kuperminc, 1997· Swanson & Spencer, 1997, βλ. Pittman & Chase-Landsale, 2001).

♦ Παιδιά με γονείς αυταρχικούς.

Οι γονείς που είναι αυταρχικοί όπως και προαναφέρθηκε, συνδυάζουν την εχθρική στάση και την αυστηρότητα.. Ο συνδυασμός αυτός προκαλεί ανάσχεση στην ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Επιφέρει συναισθηματικές εντάσεις που

είναι πιθανόν τελικά να οδηγήσουν και σε ψυχονευρωτικές διαταραχές. Παρουσιάζουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, παρορμητικότητα, ποικίλα επίπεδα κοινωνικής υποχωρητικότητας και αντικοινωνική και εγκληματική συμπεριφορά τόσο στην παιδική όσο και στην εφηβική ηλικία (Coie & Dodge, 1998· Schwartz, Dodge, Petit & Bates, 1997, βλ. Coplan, Hastings, Lagace-Seguin, Moulton, 2002). Επομένως, παρουσιάζουν αστάθεια στη συμπεριφορά τους που διακρίνεται κατά κύριο λόγο από επιθετικότητα και εριστική διάθεση. Οι δυνατές μεταπτώσεις κυμαίνονται από την εξάρτηση και την υποτέλεια έως την υποκριτική στάση και την αντιπολιτευτική διάθεση που εκδηλώνεται με την πρώτη ευκαιρία. Σε περίπτωση εκτροπής αποβαίνουν σκληροί και αδίστακτοι εγκληματίες. (Πυργιωτάκης, 1984). Τείνουν να έχουνε αυτό-προσδιοριστεί και να διακρίνονται από χαμηλή αυτοεκτίμηση και αρνητική εικόνα του κόσμου και του περιβάλλοντος τους (Weiss, Dodge, Bates & Pettit, 1992, βλ. Chen, Dong & Zhou, 1997), το οποίο μπορεί να συντελέσει στην ανάπτυξη αντικοινωνικών συμπεριφορών και προβλημάτων προσαρμογής (Einsberg & Murphy, 1995, βλ. Chen, Dong & Zhou, 1997).

♦ Παιδιά με δημοκρατικούς γονείς.

Οι γονείς με αυτές τις τάσεις παρουσιάζουν την ιδανική συμπεριφορά προς τα παιδιά τους. Συνδυάζουν τη αγάπη και τη στοργή με την ενθάρρυνση για αυτάρκεια και αυθυπαρξία. Με αυτή την στάση ευνοείται η εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού και το βοηθά να αναπτύξει ισχυρό αυτό-συναίσθημα. Έτσι το παιδί αποκτά συναισθηματική σταθερότητα, εμπιστοσύνη στον εαυτό του, φιλική διάθεση και συνεργατικότητα. Στις κοινωνικές του σχέσεις οικειοποιούνται με ευχέρεια τους διάφορους ρόλους, ξέρει να συμμετέχει στη λήψη αποφάσεων, να αναπτύσσει πρωτοβουλίες και γενικά είναι άτομο δημιουργικό και δραστήριο με πολλές επιδιώξεις και επιτεύξεις.

♦ Παιδιά με γονείς απορριπτικούς και αδιάφορους

Σε άλλο άκρο βρίσκονται οι γονείς, οι οποίοι εμφανίζονται με ελάχιστο ενδιαφέρον και συχνά απορρίπτουν τα παιδιά τους θέτοντας φυσικά σε κίνδυνο την ψυχολογική τους ανεξαρτησία. Για κάποιους εφήβους απόρριψη σημαίνει παραμέληση, χωρίς ίχνος συναισθήματος και εχθρότητα εκ μέρους των γονέων, γεγονός που τα οδηγεί να πιστέψουν ότι δεν αξίζουν. Ένας απορριπτικός γονέας ίσως να μην αγνοεί μόνο την ανάγκη του παιδιού για καθοδήγηση αλλά και να τιμωρεί εκδηλώσεις αυτής της ανάγκης.

1.2. Η σημασία της πατρικής φιγούρας στην ανατροφή των παιδιών

Έρευνες έχουν ασχοληθεί με το κατά πόσο το φύλο του γονέα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη παραβατικής συμπεριφοράς από τα παιδιά αργότερα. Τα στοιχεία δείχνουν ότι και οι δυο γονείς είναι σημαντικοί, με τον Rankin and Kern (1994, βλ. Palmer & Holin, 2001), να ανακαλύπτουν ότι το ισχυρό δέσιμο και με τους δυο γονείς έχει συνδεθεί με μικρότερη πιθανότητα για εκδήλωση εγκληματικότητας, από το να έχει αναπτύξει το παιδί ισχυρή προσκόλληση σε έναν μόνο γονέα, χωρίς να έχει σημασία το φύλο του. Οι Palmer & Hollin (1997, βλ. Palmer & Holin, 2001), μέτρησαν το γονεϊκό τύπο συμπεριφοράς ξεχωριστά για κάθε γονέα, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι και η μητρική και η πατρική απόρριψη σχετίζονταν με την παραβατική συμπεριφορά αργότερα.

Η στενή σχέση ενός παιδιού με τον πατέρα έχει δείξει ότι αποτελεί σημαντική συνεισφορά στην ευτυχία και την ικανοποιητική ζωή ως προς την ποιότητα (για ανασκόπηση βλ. Amato, 1994, βλ. Flouri & Buchanan, 2002). Ο Amato (1994) ισχυρίστηκε ότι για την ικανοποιητική ζωή, την ευτυχία και το ψυχολογικό στρες, η στενή σχέση με τον πατέρα αποφέρει διαδραματίζει σημαντικό ρόλο άσχετα με το τι σχέση υπάρχει με την μητέρα. Άλλες έρευνες έδειξαν ότι τα παιδιά που έχουν καλές σχέσεις με τους πατέρες τους τείνουν να είναι ψυχολογικά πιο υγιή, ανταπεξέρχονται καλύτερα στις επιδόσεις τους σχολείου, εμπλέκονται λιγότερο σε αντικοινωνικές συμπεριφορές και συνάπτουν πιο ουσιώδεις κοινωνικές σχέσεις (Hwang and Lamb, 1997, βλ. Palmer & Holin, 2001). Μελέτες πάνω σε παιδιά νηπιακής ηλικίας έδειξαν

ότι όταν οι πατέρες τους παρείχαν επαρκή ποσοστά φροντίδας έως και 40%, τότε τα παιδιά εμφάνιζαν πιο ανεπτυγμένες γνωστικές ικανότητες, αυξημένη ενσυναίσθηση, και πιο υψηλά επίπεδα αυτοελέγχου (Burghes et al., 1997, βλ. Flouri & Buchanan, 2002).

Υπάρχουν τρία είδη στοιχείων που ενισχύουν την άποψη ότι ο πατέρας στην οικογένεια κατέχει σημαντικό ρόλο. Ο πρώτος τύπος προκύπτει από έρευνες που εξετάζουν τη συσχέτιση μεταξύ της πατρικής εμπλοκής και τις επιπτώσεις αυτού στη συμπεριφορά των παιδιών. Η πατρική εμπλοκή και η ανατροφή είναι θετικά συνδεδεμένα με την πνευματική ανάπτυξη των παιδιών, τις κοινωνικές δεξιότητες, τον αυτοέλεγχο και την ικανότητα για ενσυναίσθηση (Lamb, 1987, βλ. Flouri & Buchanan, 2002). Ο Amato (1994), σε ανασκόπηση σχετικά με αυτά τα στοιχεία συμφώνησε επίσης, στο ότι η συμμετοχή του πατέρα στην ανατροφή των παιδιών στα πρώιμα στάδια της ανάπτυξης τους, συνδέεται θετικά με την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους κινητικότητα, την ψυχολογική ισορροπία και την ευημερία τους μετά την ενηλικίωση τους.

Το δεύτερο στοιχείο για τον παραπάνω ισχυρισμό, προέρχεται από έρευνες που εξέτασαν τις επιπτώσεις από την απουσία του πατέρα. Οι έρευνες αυτές έδειξαν ότι η απουσία του πατέρα αποτελεί παράγοντα για χαμηλότερα ποσοστά ευημερίας και σχολικής επιτυχίας των παιδιών από μονογονεϊκές οικογένειες. Για παράδειγμα, τα παιδιά οικογενειών όπου υπάρχει μόνο η μητέρα, βρέθηκε ότι εμφανίζουν χαμηλή επίδοση στο σχολείο και μειωμένες γνωστικές ικανότητες (Mulkey et al., 1992, βλ. Flouri & Buchanan, 2002), και τείνουν να έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να εκδηλώσουν εγκληματικές συμπεριφορές (Dornbusch et al., 1985, βλ. Flouri & Buchanan, 2002).

Το τρίτο στοιχείο προκύπτει από συνεντεύξεις με τα ίδια τα παιδιά (για ανασκόπηση βλ. Warin, Solomon, Lewis, Langford, 1999, βλ. Flouri & Buchanan, 2002). Οι έρευνες δείχνουν τα μικρά παιδιά και οι έφηβοι νιώθουν να είναι δεμένοι με τους πατέρες τους, τους θαυμάζουν και θεωρούν ότι είναι τα πρόσωπα εκείνα που μπορούν να ζητήσουν πρακτική βοήθεια, συμβουλή σε προβλήματα που αντιμετωπίζουν και ψυχολογική υποστήριξη.

Μαθητές που ανέφεραν ότι έχουν υποστεί σχολικό εκφοβισμό και που έχουν πατέρες ή πατρικές φιγούρες που συμμετέχουν ελάχιστα στην ανατροφή τους, αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να αναπτύξουν διαταραγμένη πνευματική υγεία και επομένως όχι ευημερία (Flouri & Buchanan, 2002).

2. Σωματική κακοποίηση

Σε ανασκόπηση της βιβλιογραφίας βρέθηκε ότι οι γονείς που κακοποιούν τα παιδιά έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τους γονείς που χρησιμοποιούν αυταρχικούς τρόπους για την ανατροφή τους. Και οι δυο ομάδες εμφανίζονται άκαμπτοι, σκληροί, να χρησιμοποιούν απειλές και να χειροδικούν στα παιδιά τους επιβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο τη δύναμη και τη θέση τους.

2.1. Χαρακτηριστικά του γονέα που ασκεί σωματική βία

Οι γονείς που αποκτούν σε μικρή ηλικία παιδιά είναι έχει βρεθεί ότι έχουν μεγαλύτερη τάση να χρησιμοποιήσουν την σωματική τιμωρία ως μέσο διαπαιδαγώγησης πιο συχνά από τους μεγαλύτερους σε ηλικία γονείς (Wissow, 2001, βλ. Gershoff, 2002). Για τις νεαρές μητέρες αυτό μπορεί να αποδοθεί στην έλλειψη εμπειρίας ενασχόλησης με παιδιά (Culp et al., 1999, βλ. Gershoff, 2002).

Όσον αφορά το φύλο των γονέων, έρευνες αναφέρουν ότι οι μητέρες κάνουν πιο συχνή χρήση της μεθόδου αυτής (Xu, Tung, & Dunaway, 2000). Βάσει ερευνών, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι μητέρες αφιερώνουν περισσότερο χρόνο στα παιδιά τους σε σχέση με τους πατέρες. (Biernat & Wortman, 1991, βλ. Gershoff, 2002).

Η ιδιοσυγκρασία κάθε γονέα έχει σχέση με την χρήση ή μη της σωματικής τιμωρίας. Οι γονείς που έχουν τάση προς επιθετικές και αντικοινωνικές συμπεριφορές, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, αναφέρουν πιο συχνή χρήση σωματικής βίας, σε αντίθεση με αυτούς που δεν έχουν τέτοια κλίση χαρακτηριστικά (Bank, Forgatch, Patterson, & Fetrow, 1993, βλ. Gershoff, 2002). Πάνω σε αυτό το ζήτημα έχουν κατευθυνθεί πολλές έρευνες οι οποίες υποστηρίζουν ότι υπάρχει κάποια γενετική προδιάθεση των παραβατών και ότι μάλιστα παίζει πιο σημαντικό ρολό από ότι οι περιβαλλοντικοί παράγοντες (DiLalla & Gottesman, 1991, βλ. Gershoff, 2002). Η εμπειρία βίαιων και επαναλαμβανομένων καταστάσεων στο σπίτι ή εκτός σπιτιού ωστόσο, πέρα από την ευθύνη κάποιου γονιδίου, είναι προβλεπτικός παράγοντας για

την χρήση βίας αργότερα από τους γονείς στα παιδιά τους (Graziano & Namaste, 1990, βλ. Dietz, 2000). Οι γονείς που έχουν κοινωνικοποιηθεί υπό συνθήκες βίαιες έχουν περισσότερες πιθανότητες να ασκήσουν στο μέλλον σωματική βία στην οικογένεια τους (Dietz, 2000).

Σε πολυμελείς οικογένειες (Paquette et al., 2000, βλ. Gershoff, 2002), με οικογενειακές συγκρούσεις, σε γενικά αποτυχημένους γάμους (με ή χωρίς διαζύγιο), σε μονογονεϊκές οικογένειες (Loeber et al., 2000, βλ. Gershoff, 2002) όπου το στρες και οι συνθήκες είναι δύσκολες (Conger, Patterson & Ge, 1995), η χρήση σωματικής βίας είναι πιο συχνή από ότι σε οικογένειες που συμβιώνουν τα μέλη της αρμονικά.

Γενικά, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο έχει συσχετιστεί αρνητικά με την χρήση σωματικής τιμωρίας (Hoff-Ginsberg & Tardif, 1995, βλ. Gershoff, 2002). Σημαντική είναι η ερευνά που έκανε ο Wissow (2001, βλ. Gershoff, 2002), στην οποία διαπίστωσε ότι η χρήση σωματικής τιμωρίας αυξάνει στους γονείς με μεσαίο ετήσιο εισόδημα (\$20.000- \$60.000) και με απολυτήριο λυκείου αλλά όχι με ανώτερη μόρφωση πανεπιστημίου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη ότι η σωματική τιμωρία μπορεί να έχει τέτοια έκταση, ώστε να θεωρείται νόμιμη η χρήση της και να υποστηρίζεται από δημοσίους φορείς, καθώς επικρατεί η άποψη ότι το παιδί ανήκει σε κάποιο γονέα και εκείνος έχει το δικαίωμα να το μεταχειρίζεται όπως θέλει (Belsky, 1993, βλ. Gershoff, 2002).

2.2. Χαρακτηριστικά του παιδιού που υφίσταται σωματική τιμωρία

Οι γονείς τείνουν να θεωρούν τη σωματική τιμωρία πιο κατάλληλη όταν τα παιδιά είναι σε προσχολική ηλικία και λιγότερο αναγκαία ίσως όταν είναι βρέφη ή έχουν ηλικία άνω των 5 ετών (Day, Peterson, & McCracken, 1998, βλ. Gershoff, 2002).

Η σοβαρότητα της τιμωρίας κι αυτή εξαρτάται από την ηλικία του παιδιού, με πιο σοβαρή έκφραση της όταν τα παιδιά είναι ηλικίας 5-8 ετών και λιγότερο σοβαρή όταν είναι 0-4 ετών και 9-17 ετών (Straus & Stewart, 1999, βλ. Gershoff, 2002). Διαφορετικές προσδοκίες έχουν οι γονείς και σε ότι αφορά τη συμπεριφορά κάθε παιδιού, αγοριού ή κοριτσιού, με αποτέλεσμα να αντιδρούν διαφορετικά σε όμοια

συμπεριφορά που έχουν εκδηλώσει και τα δυο παιδιά, δείχνοντας ότι η αντιμετώπιση κάθε παιδιού επηρεάζεται από το φύλο του (Huston, 1983, βλ. Gershoff, 2002). Κάποιοι ερευνητές υπέθεσαν ότι τα αγόρια υφίστανται περισσότερο σωματική τιμωρία, είτε γιατί εκδηλώνουν συμπεριφορές που προκαλούν ποινές, όπως επιθετικότητα, περισσότερο από τα κορίτσια, είτε γιατί οι γονείς τους έχουν συγκεκριμένες πεποιθήσεις και προσδοκίες για το κάθε φύλο, όπως για παράδειγμα να χρησιμοποιούν τη σωματική βία για να ενδυναμώσουν τα αγόρια τους (Ruble & Martin, 1998, βλ. Gershoff, 2002) . Γενικά όμως, από τις έρευνες πάνω στο θέμα προκύπτουν συγκεχυμένα αποτελέσματα. Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι σε περίπτωση που ο γονέας, που εφαρμόζει τέτοιες μεθόδους, και το παιδί είναι του ίδιου φύλου, το αντίκτυπο πάνω στο παιδί θα μεγεθυνθεί, διότι είναι πιο πιθανόν το παιδί να αντιγράψει το γονέα και την μέθοδο αργότερα στη ζωή του (Deader-Deckard & Dodge, 1997, βλ. Gershoff, 2002).

2.3. Συσχέτιση σωματικής κακοποίησης με την ανήλικη παραβατικότητα

Ένα κακοποιημένο ή παραμελημένο παιδί τείνει να καταλήξει σε παραβατική συμπεριφορά με μεγαλύτερες πιθανότητες (Smith & Thornberry, 1995, βλ. Smith, Ireland & Thornberry, 2005). Η κακοποίηση ή η παραμέληση τους έχει σοβαρό αρνητικό αντίκτυπο στην συναισθηματική ανάπτυξη τους: μπορεί να εμφανίσουν διασπαστική συμπεριφορά με χαμηλές επιδόσεις στο σχολείο, να φύγουν από το σπίτι τους και να αποκτήσουν τέτοια τραύματα που πολλές φορές τα οδηγεί στη χρήση αλκοόλ και ναρκωτικών ουσιών (Bartollas, 1997). Εσωτερικά βιώνουν των απόρριψη, την αναξιοσύνη, την έλλειψη ασφάλειας, διακατέχονται από υψηλά επίπεδα άγχους και πολλές εσωτερικές συγκρούσεις (Newrberger & Bourne, 1980, βλ. Bartollas, 1997) και νιώθουν μεγάλο θυμό που πολλές φορές τα ωθεί να προβούν σε εγκληματικές ενέργειες ενάντια στον εαυτό τους αλλά και ενάντια σε άλλους ανθρώπους (Bartollas, 1997). Αρκετές δεκαετίες έρευνας, επικρατεί η άποψη ότι η σωματική τιμωρία αποτελεί βασική αιτία για αντικοινωνικές και παραβατικές συμπεριφορές παιδιών και ενηλίκων (Patterson & Stouthamer-Loeber, 1984· Wilson & Herrnstein, 1985· Coohey & Braun, 1997· Ross, 1996, βλ. Gershoff, 2002).

Από τη διεξαγωγή 88 ερευνών που εστίασαν στις επιδράσεις της σωματικής κακοποίησης στα παιδιά για πάνω από 62 χρόνια, ο Gershoff κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «η σωματική κακοποίηση των παιδιών, συνδέεται σημαντικά με την εμφάνιση ποικίλων συμπεριφορών και εμπειριών από εκείνα. Εμφανίζουν τόσο μεμονωμένα κρούσματα επιθετικότητας όσο και συστηματικά επαναλαμβανόμενες εκφράσεις βίας, σε ατομικό επίπεδο αλλά και σε επίπεδο σχέσεων, με άμεση (σωματική βία) και με έμμεση (για παράδειγμα η επιθετικότητα και η αντικοινωνική συμπεριφορά) εκδήλωση αυτών των συμπεριφορών» (Gershoff, 2002, σελ. 549)

3. Παράγοντες που διαμορφώνουν τους γονεϊκούς τύπους συμπεριφοράς

Ο συμπεριφορά που θα ακολουθήσουν οι γονείς απέναντι στα παιδιά τους ποικίλλει εξαιτίας διαφόρων παραγόντων, όπως η κουλτούρα και οι προσδοκίες για τη ζωή. Σε μια μελέτη στις Η.Π.Α ελεγχθήκαν τρεις ομάδες γονέων από διαφορετικές εθνικότητες (Αφρικανό-Αμερικάνες, Λατίνο-Αμερικάνες και Άγγλο-Αμερικάνες μητέρες) και τα αποτελέσματα δεν φανέρωσαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους τρεις πληθυσμούς (Medora, Wilson & Larson, 2001). Ο Bronfenbrenner (1979, βλ. Lloyd & Devine, 2006) ισχυρίστηκε ότι η σχέση γονέα-παιδιού είναι αμφίδρομη: οι γονείς επηρεάζουν τη συμπεριφορά των παιδιών και τα παιδιά με τη σειρά τους μπορούν να επηρεάσουν τη στάση των γονέων. Πολλές έρευνες ισχυρίζονται ότι οι μητέρες είναι εκείνες που ασκούν περισσότερη επιρροή στα παιδιά τους (Knight, 1981· Russel & Russel, 1982, βλ. Grigorenko & Sternberg, 2000), άλλες πάλι ότι οι πατέρες είναι πιο σίγουροι για τη δύναμη τους (Grusec & Goodnow, 1994, βλ. Grigorenko & Sternberg, 2000). Γενικά όμως, κάποιες πεποιθήσεις για τον τρόπο κηδεμονίας ίσως είναι πιο χαρακτηριστικές για τη μητέρα περισσότερο από τον πατέρα και το αντίστροφο (Grigorenko & Sternberg, 2000).

Η συμπεριφορά των γονέων επίσης επηρεάζεται και από την ηλικία των ιδίων και των παιδιών (Smetana, 1995, βλ. Grigorenko & Sternberg, 2000). Οι γονείς με παιδιά μικρής ηλικίας ελέγχουν περισσότερο τη συμπεριφορά τους και είναι πιο υπεύθυνοι από τους γονείς που έχουν μεγαλύτερης ηλικίας παιδιά (Smetana, 1988, βλ. Grigorenko & Sternberg, 2000). Οι μεγαλύτερης ηλικίας γονείς είναι πιο

απαιτητικοί και υπεύθυνοι από άλλους γονείς που είναι νεότεροι σε ηλικία (Nurse, 1996, βλ. Grigorenko & Sternberg, 2000). Οι διαζευγμένοι γονείς που δεν έχουν ξαναπαντρευτεί, αναμένεται να είναι αδιάφοροι και να παραμελούν τα παιδιά τους (Shucksmith, Henry & Glendinning, 1995, βλ. Grigorenko & Sternberg, 2000).

Τέλος, και το μορφωτικό επίπεδο αποτελεί παράγοντα για την τάση των γονιών σε συγκεκριμένο τύπο συμπεριφοράς. Οι γονείς με υψηλό επίπεδο μόρφωσης σε αντίθεση με τους λιγότερο μορφωμένους, αναμένεται να ελέγχουν περισσότερο την συμπεριφορά τους και να είναι πιο απαντητικοί απέναντι στα παιδιά τους (Grigorenko & Sternberg, 2000).

Σχετικά με την κοινωνικοοικονομική κατάσταση των γονέων, έχει βρεθεί από έρευνες ότι σχετίζεται με την εξωτερίκευση προβλημάτων και την επιθετική συμπεριφορά των παιδιών (Dodge, Pettit & Bates, 1994, βλ. Gershoff, 2002· Loeber, Farrington, Stouthamer-Loeber, Moffitt, & Caspi, 1998, βλ. Palmer & Holin, 2001).

3.1. Κακοποιημένοι Γονείς –Τραυματικά Γεγονότα

Η βιβλιογραφία σχετικά με την θεωρία της προσκόλλησης καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι πρώιμες εμπειρίες με τους κηδεμόνες επηρεάζουν άμεσα τις μετέπειτα σχέσεις των ανθρώπων (Morton & Browne, 1998). Τα παιδιά που έχουν υποστεί κακοποίηση μπορεί να σχηματίσουν την αναπαράσταση των γονέων τους ως ανεύθυνων, απορριπτικών και μη διαθέσιμων, και τα ίδια ως ανάξια και ανίκανα να αποσπάσουν την δέουσα προσοχή και φροντίδα των γονέων τους. Υπάρχει επιπλέον ο κίνδυνος να εμφανίσουν και άλλα προβλήματα προσαρμογής σε άλλα αναπτυξιακά θέματα, όπως για παράδειγμα δυσκολίες στην ανάπτυξη ενός αυτονόμου εαυτού και στη διαμόρφωση διαπροσωπικών σχέσεων με τους συνομηλίκους (Cicchetti & Lynch, 1993, βλ. Dixon, Hamilton-Giachritsis, & Browne, 2005). Συνεπώς, χωρίς να έχουν αναπτύξει τις δεξιότητες για τη διατήρηση υγιών σχέσεων (Dixon, Browne & Hamilton-Giachritsis, 2005), τα άτομα με ιστορικό κακοποίησης διατρέχουν τον κίνδυνο να γίνουν γονείς αρκετά νωρίς (κάτω των 21 ετών) και σε συνδυασμό με μια διανοητική ή ψυχική ασθένεια και τη συμβίωση με έναν βίαιο ενήλικα να καταλήξουν να χρησιμοποιούν και οι ίδιοι βία προς τα παιδιά τους. (Dixon et al., 2004· Kaufman & Zigler, 1987, βλ. Woodward & Fergusson, 2002· Smith & Brooks-Gunn, 1997, βλ. Gershoff, 2000).

Η Μπέκα-Μελιοπούλου (1992, βλ. Γεωργούλας, 2000), υποστηρίζει ότι τα κακοποιημένα ή παραμέλημα παιδιά, ως γονείς αργότερα είναι πιθανόν να σχηματίσουν μια «προπαραβατική» οικογένεια. Ο Alexander (1993) σε έρευνα που πραγματοποίησε ανάμεσα σε γυναίκες που υπήρξαν θύματα κακοποίησης και μάλιστα από μέλη της οικογένειάς τους, το 14% αυτών παραδέχτηκε ότι έχει αναπτύξει ασφαλή δεσμό, ενώ το 13%, 16%, 58% περιέγραψαν τον εαυτό τους ως απασχολημένο με πολλές σκέψεις και έννοιες, απορρίψιμο και τρομοκρατημένο αντίστοιχα. Τα αποτελέσματα του Alexander (1993, βλ. Holmes, 1997), συμφωνούν με αυτά των Main & Goldwyn (1984, βλ. Holmes, 1997), ότι οι μητέρες που έχουν κακοποιηθεί στην παιδική τους ηλικία και που διακατέχονται από δυσάρεστα συναισθήματα λόγω των βιωμάτων τους είναι πολύ πιθανόν να προβούν σε κακομεταχείριση των παιδιών τους.

Οι Gara, Rosenberg, and Herzog (1996, βλ. Morton & Browne, 1998) υποστήριξαν ότι η θετική εκτίμηση του Εαυτού και των Άλλων, και η θετική επεξεργασία των αναμνήσεων από την παιδική ηλικία, συνδέεται με την ασφαλή προσκόλληση του παιδιού με τη μητέρα, ανεξάρτητα από το αν η μητέρα έχει κακοποιηθεί σαν παιδί ή όχι. Ο Egeland 1988· Egeland et al., 1987· Egeland et al., 1988, βλ. Morton & Browne, 1998) εξέτασαν περιπτώσεις γονέων που σταμάτησαν τον κύκλο βίας από γενιά σε γενιά και γονείς που συνέχιζαν να κακοποιούν τα παιδιά τους λόγω της δικής τους κακοποίησης στην παιδική τους ηλικία. Τα ευρήματα του ήταν σύμφωνα με την θεωρία της προσκόλλησης. Η ομάδα που αποτελούσε εξαίρεση, ήταν οι μητέρες με ιστορικό κακοποίησης που σταμάτησαν να ασκούν βία στα παιδιά τους και είχαν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Κατά την παιδική τους ηλικία είχαν ένα βιολογικό ή θετό γονέα που τις περιέβαλε με αγάπη και στήριξη, και είχαν συζύγους που τις υποστήριζαν συναισθηματικά και συμμετείχαν ενεργά στην ανατροφή των παιδιών. Η ομάδα των μητέρων που συνέχιζαν τον κύκλο της βίας στην πλειοψηφία τους αναφέρονταν στο ιστορικό κακοποίησης τους, χωρίς να μπορούν να ανακαλέσουν στοιχεία του παρελθόντος και χωρίς να μπορούν να κατανοήσουν το πώς αυτές οι εμπειρίες τους επηρέαζαν την φροντίδα που παρείχαν στα δικά τους παιδιά. Επομένως, βάσει των ερευνών του Egeland (1988), οι μητέρες που έχουν σπάσει τον κύκλο της βίας είτε βιώσαν άλλα θετικά μοντέλα προσκόλλησης, είτε ήταν ικανές να αποδεχτούν την τραυματική τους εμπειρία και τις συνέπειες που είχε πάνω τους, με αποτέλεσμα να επικεντρωθούν στις θετικές πλευρές του εαυτού τους και να αναπτύξουν ένα αίσθημα προσωπικής αξίας (Morton & Browne, 1998)

Άλλη έρευνα που διεξήχθη σε Παλαιστίνιους έδειξε ότι τα τραυματικά γεγονότα, η πολιτική δραστηριότητα και το φύλο του παιδιού επηρεάζει τον τρόπο συμπεριφοράς των γονέων αρνητικά.(Punamäki, Qouta & Eyad & El Sarraj, 1997). Οι γονείς είναι πιο αυστηροί, πιο υποτιμητικοί, λιγότερο στοργικοί και κάνουν διακρίσεις ανάλογα με το φύλο του παιδιού· τα μεν αγόρια τους τα τιμωρούν ενώ με τις κόρες είναι πιο συναισθηματικά δεμένοι (Maccoby & Jacklin, 1974, βλ. Punamäki, Qouta & El Sarraj, 1997). Έρευνα που διεξήχθη στην Βόρεια Ιρλανδία (Lloyd & Devine, 2006) επιβεβαίωσε ότι οι γονείς ακολουθούν στάση ανάλογη με την ηλικία και το φύλο του παιδιού. Είναι πιο αυστηροί στην ανατροφή των αγοριών, σε αντίθεση με τα κορίτσια και οι έφηβοι στις οικογένειες έχουν περισσότερο αρνητικές αλληλεπιδράσεις σε σχέση με τα παιδιά μικρότερης ηλικίας, που εισπράττουν πιο θετική στάση από τους γονείς τους (Punamäki, Qouta & El Sarraj, 1997).

3.2. Παραβατικοί γονείς ή παραβατικά αδέρφια

Υπάρχουν στοιχεία που συνδέουν την παραβατικότητα των ανηλίκων με την συμβίωση τους με αλλά παραβατικά άτομα από την οικογένεια Ο Glueck (1959, βλ. Bartollas, 1997) ανέφερε ότι ένα μεγάλο ποσοστό παραβατών, παρά μη παραβατών, είχε παραβάτες αδέρφια ή κάποιον από τους δύο γονείς. Η Joan McCord (1990, βλ. Bartollas, 1997) σε μια παρόμοια ερευνά της διαπίστωσε ότι οι γιοι που οι πατέρες τους είχαν διαπράξει σοβαρά εγκλήματα, ζούσαν σε ένα φτωχό περιβάλλον με κακή ανατροφή, γεγονός που αύξανε το ρίσκο να διαπράξουν και οι ίδιοι έγκλημα και να καταδικαστούν για πρώτη φορά. Η παραβατικότητα των αδερφών της οικογένειας αποτελεί έναν προγνωστικό παράγοντα για την εμφάνιση παραβατικής συμπεριφοράς και στα υπόλοιπα παιδιά (Farrington, 1979, βλ. Bartollas, 1997). Η Janet L. Lauritsen, (1993, βλ. Bartollas, 1997), σε μια πιο εξειδικευμένη έρευνα της διαπίστωσε ότι ένα παιδί έχει τις ίδιες πιθανότητες να προβεί σε παρανομία, είτε έχει παραβατικό μεγάλο αδερφό, είτε έχει παραβατικό μικρότερο αδερφό, είτε από το μέσο όρο παραβατικότητας των εφήβων της οικογένειας.

3.3. Αποδιοργανωμένο οικογενειακό περιβάλλον

3.3.1. Αλκοολικοί γονείς ή ιερόδουλες μητέρες.

Άλλες έρευνες προσπάθησαν να καταγράψουν την ύπαρξη ανάλογης επικινδυνότητας σε παιδιά που προέρχονται από γονείς αλκοολικούς ή από ιερόδουλες. Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών παρουσιάζουν μια σημαντικά υψηλή αναλογία τέτοιων περιπτώσεων στον ήδη καταγεγραμμένο παραβατικό πληθυσμό (Γεωργούλας, 2000).

3.3.2. Παιδιά εκτός γάμου

Όσον αφορά τα παιδιά που έχουν γεννηθεί εκτός γάμου, επιστημονικές έρευνες έδειξαν ότι κατέχουν ένα μεγάλο ποσοστό μεταξύ των κρατουμένων σε Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων. Ο Ferguson (1952, βλ. Γεωργούλα, 2000) διαπίστωσε ότι τα νόθα παιδιά παρουσιάζουν αυξημένη εγκληματικότητα και μια ροπή προς το έγκλημα τουλάχιστον διπλάσια σε σχέση με τα άτομα που έχουν μεγαλώσει μέσα σε οικογένεια.

3.3.3. Ορφανά παιδιά

Ανάλογες επισημάνσεις έχουν γίνει και στο θέμα των ορφανών παιδιών. Έρευνες σε διαφορές χώρες, αποκαλύπτουν ότι σε γενικές γραμμές οι ορφανοί στο δείγμα των παραβατών είναι διπλάσιοι από την αναλογία στο συνολικό πληθυσμό. Ειδικά όταν εκλείψει η μητέρα, τα πράγματα δυσκολεύουν, καθώς η συνεχής παρουσία της αποτελεί στοιχειώδη προϋπόθεση σωστής αγωγής. Σε ανάλογες έρευνες υποστηρίζεται ότι τα δυο τρίτα ή και παραπάνω ήταν ορφανοί από μητέρα. Σε μεγαλύτερες ηλικίες (δεκατεσσάρων έως δεκαοκτώ ετών), όταν η αγωγή στο σπίτι είναι περιορισμένη, μεγαλύτερη επικινδυνότητα έχει ο ορφανός από πατέρα γιατί δεν υπάρχει η διασφάλιση των μέσων διαβίωσης που παραδοσιακά παρέχει αυτός, με αποτέλεσμα να χαθεί ουσιαστικά και η παρουσία της μάνας, η οποία αναγκάζεται να εργάζεται κατά το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας. Η τελική συνέπεια είναι η οικονομική δυσπραγία, η οποία είναι κι αυτή μια προϋπόθεση παραβατικότητας. (Γεωργούλας, 2000).

3.3.4. Διαζύγιο

Τα ενδοοικογενειακά προβλήματα και οι συγκρούσεις που μπορεί να οδηγήσουν σε διαζύγιο έχουν κατηγορηθεί ως ένας παράγοντας που σηματοδοτεί την «προπαραβατική» κατάσταση ενός ανηλίκου. Οι συγκρούσεις αυτές καθώς αναπόφευκτα συνδέονται με μια αυξανόμενη αναποτελεσματικότητα της γονικής επίβλεψης και της επιβολής πειθαρχίας, αλλά και παρέχουν πρότυπα επιθετικότητας και ασυνέπειας, αποτελούν τη βάση για φάσεις καταναγκαστικής οικογενειακής αλληλεπίδρασης και αποτελούν δείγμα της ανυπαρξίας αγάπης και στοργής μεταξύ των μελών της οικογένειας.(Φαρσεδάκης, 1985, βλ. Γεωργούλα, 2000). Η έρευνα όμως έχει προχωρήσει και σε εξειδικευμένα συμπεράσματα. Έχει υποστηριχθεί ότι η αποδιοργάνωση της οικογένειας βλάπτει περισσότερο τα παιδιά στην περίπτωση που ο χωρισμός προέρχεται από τη μητέρα (Glueck, 1959, βλ. Γεωργούλας, 2000). Επιπλέον, η παραβατικότητα σχετίζεται περισσότερο με τις αποδιοργανωμένες οικογένειες που προκλήθηκαν από διαζύγιο ή χωρισμό παρά από θάνατο ενός γονέα. (Wells & Rankin, 1991, βλ. Bartollas, 1997).

3.3.5. Πολύτεκνες οικογένειες

Πιθανότητα εκδήλωσης εγκληματικότητας έχουν και τα παιδιά που προέρχονται από πολύτεκνες οικογένειες. Από τη μια πλευρά οι γονείς αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο να ασκήσουν πειθαρχία και να επιτηρούν όλα τα παιδιά τους, και από την άλλη πλευρά, πολλές φορές αναθέτουν τις ευθύνες τους σε μεγαλύτερα παιδιά στην οικογένεια, που όμως δεν καταφέρνουν να ανταποκριθούν στο ρόλο του γονέα και η ψυχοκοινωνική τους ανάπτυξη δεν εξελίσσεται ομαλά (Loeber & Stouthamer-Loeber, 1986, βλ. Bartollas, 1997). Σε έρευνα που διεξήχθη ανάμεσα σε παιδιά Νιγηριανών και παιδιά από Δυτικές χώρες, βρέθηκε ότι τα πιο επιθετικά παιδιά (δημοτικού) προέρχονταν από πολυμελείς οικογένειες, με πολλά αδέρφια, τα οποία εισέπρατταν λίγη στοργή και κακοποιούνταν σωματικά. Δεν είχαν την δέουσα επιτήρηση στο σπίτι, βίωναν ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, είχαν χαμηλή επίδοση στο σχολείο και εξωτερικευαν με περισσότερη ευκολία μνησικακία από ότι τα μικρότερα παιδιά. (Ani & Grantham-McGregor, 1998).

4. Δεσμοί προσκόλλησης

4.1. Η θεωρία της προσκόλλησης

Ο όρος «δεσμός» χρησιμοποιείται για να αποδώσει στην ελληνική τον όρο «attachment», ο οποίος καθιερώθηκε στην εξελικτική ψυχολογία από τον Άγγλο ψυχίατρο John Bowlby (1958, βλ. Κάκουρος & Μανιαδάκη, 2004) για να περιγράψει τον δυνατό συναισθηματικό δεσμό που αναπτύσσεται μεταξύ του βρέφους και της μητέρας του ή/και άλλων ατόμων του στενού περιβάλλοντος κατά το πρώτο έτος της ζωής του (στην ελληνική ορολογία της εξελικτικής ψυχολογίας ο όρος «attachment» αποδίδεται συνήθως ως «προσκόλληση») (Κάκουρος & Μανιαδάκη, 2004)

Η θεωρία της προσκόλλησης τονίζει ιδιαίτερα το γεγονός, ότι η γονεϊκή αφοσίωση και φροντίδα αποτελούν απαραίτητες προϋποθέσεις για την επιβίωση των μικρών απογόνων και υπογραμμίζει ότι οι ιδιότητες αυτές είναι αναγκαίες για την επιβίωση του ανθρωπίνου είδους (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006). Ο Bowlby (1973, βλ. Sherry, Lyddon, & Henson, 2007) ισχυρίστηκε ότι οι πρώιμες και γεμάτες σημασία σχέσεις που συνάπτονται ανάμεσα στο βρέφος και τη μητέρα οδηγούν στο σχηματισμό «εσωτερικών μοντέλων λειτουργίας» ως προς τον Εαυτό και τον Άλλο. Αυτά τα εσωτερικά μοντέλα αποτελούν τη βάση για την αντίληψη, το συναίσθημα και τη συμπεριφορά στις μετέπειτα διαπροσωπικές σχέσεις (Moreira et al., 2003, βλ. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006). Ο Bretherton (1985, βλ. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006), ισχυρίστηκε ότι είναι κάτι ανάλογο με τους χάρτες τους οποίους σχεδιάζουν οι άνθρωποι για να προβλέπουν το χώρο τους. Με άλλα λόγια, τα εσωτερικά μοντέλα λειτουργίας των σχέσεων βοηθούν τους ανθρώπους να αντιμετωπίσουν τις νέες εμπειρίες και καταστάσεις της ζωής τους με άνεση, σαν να είναι ήδη γνώριμες και οικείες προς αυτούς, σαν να έχουν δηλαδή βιώσει παρόμοιες καταστάσεις και στο παρελθόν, και επομένως γνωρίζουν πώς να τις χειριστούν αποτελεσματικά.

Ο Bowlby (1969, βλ. Morton & Browne, 1998) όπως και οι Ainsworth, Blehar, Waters και Wall (1978) και η Ainsworth (1979, βλ. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006) ισχυρίστηκαν ότι η ποιότητα της αλληλεπίδρασης της σχέσης της μητέρας-βρέφους καθορίζεται από την ευαισθησία της μητρικής φροντίδας ή, αλλιώς από τη θετική ανταπόκριση της μητέρας στις ανάγκες του βρέφους. Οι Calkins & Fox (1992, βλ. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006) υποστήριξαν ότι ο συγκεκριμένος δεσμός μπορεί

επίσης να επηρεαστεί από την ιδιοσυγκρασία του βρέφους, το οποίο είναι μερικές φορές ευέξαπτο, οξύθυμο, κοινωνικό, ιδιότροπο κλπ. Όμως στην διαμόρφωση της πρώτης σχέσης ο παράγοντας της ιδιοσυγκρασίας του παιδιού είναι πολύ λιγότερο καθοριστικός από τον παράγοντα της μητρικής ευαισθησίας και της μητρικής ανταπόκρισης.

4.2. Μορφές των σχέσεων προσκόλλησης

Ο τύπος της προσκόλλησης ο οποίος έχει διαμορφωθεί ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί μπορεί να αναγνωριστεί από ορισμένα οργανωμένα πρότυπα συμπεριφορών που το παιδί εκδηλώνει κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006). Έχει διαπιστωθεί πειραματικά ότι υπάρχουν τρεις διαφορετικοί τύποι προσκόλλησης. Ο πρώτος τύπος αναφέρεται στην *ασφαλή* προσκόλληση (Type B), στην οποία η συσχέτιση και η συναλλαγή μεταξύ μητέρας και βρέφους γίνεται με ομαλό και υγιή τρόπο. Το παιδί αισθάνεται αισιόδοξο και σίγουρο ότι η μητέρα του θα ανταποκριθεί και θα προσφέρει βοήθεια και προστασία, όταν τη χρειαστεί.

Οι άλλοι δυο τύποι δεσμών θεωρούνται ανασφαλείς και χαρακτηρίζονται από διαφορετικό τύπο παθολογίας ο καθένας. Οι ανασφαλείς δεσμοί αφορούν τις *απορριπτικές* (Type A) και τις *αγχώδεις* (Type C) μορφές της προσκόλλησης (Ainsworth, Blehar, Waters και Wall ,1978). Στον απορριπτικό τύπο, το παιδί έχει μάθει να διατηρεί μια απόσταση ασφαλείας από την μητέρα και να μην απαιτεί πολλά πράγματα από αυτήν καθώς έχει βιώσει πολλές φορές την μητρική απόρριψη και αδιαφορία όταν χρειάστηκε βοήθεια ή στήριξη. Στον αγχώδη τύπο, το παιδί αμφιβάλει διαρκώς και νιώθει ανασφάλεια και σύγχυση εξαιτίας της ασυνεπούς και αβέβαιης μητρικής φροντίδας.

Το 1986, οι Main & Solomon (βλ. Παπαδάκη- Μιχαηλίδη, 2006) προσδιόρισαν και έναν τέταρτο σπάνιο τύπο δεσμού τον οποίο ονόμασαν «δεσμό αποδιοργανωμένης προσκόλλησης» ή δεσμό Τύπου D γιατί δεν ανήκει σε καμιά από τις παραπάνω κατηγορίες. Τα βρέφη που ανήκουν αυτήν την κατηγορία εμφανίζουν συνδυασμό συμπεριφορών από τις απορριπτικές και αγχώδεις μορφές προσκόλλησης αλλά το κυριότερο χαρακτηριστικό τους είναι η παντελής έλλειψη ικανοτήτων να διαχειριστούν στρεσογόνες καταστάσεις.

Ο Bowlby (1973, 1980, βλ. Sherry, Lyddon, & Henson, 2007) ισχυρίστηκε ότι τα βασικά στοιχεία των εσωτερικών μοντέλων λειτουργίας παραμένουν συνεπή και σχεδόν αμετάβλητα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής. Έτσι τα παιδιά που αναπτύσσουν καλές σχέσεις προσκόλλησης κατά τα πρώτα τους χρόνια δημιουργούν ανοιχτά και ευέλικτα μοντέλα λειτουργίας των σχέσεων. Αντιθέτως τα παιδιά των οποίων οι σχέσεις είναι δυσλειτουργικές και αποτυχημένες οδηγούνται στη δημιουργία οδυνηρών και διεστραμμένων μοντέλων (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006).

Η υγιής ψυχολογική ανάπτυξη είναι απόλυτα συνδεδεμένη με τις θετικές εμπειρίες τις οποίες οι άνθρωποι αποκτούν από τον πρώτο τους δεσμό προσκόλλησης και από τους υπολοίπους σημαντικούς δεσμούς της παιδικής ηλικίας. Αντίθετα οι τραυματικές εμπειρίες από τα γονικά πρότυπα (βίαιοι, καταχρηστικοί, παρεμβατικοί, καταθλιπτικοί ή απόντες γονείς) δημιουργούν σοβαρές κοινωνικές και συναισθηματικές δυσλειτουργίες και διαταραχές στην ανθρώπινη προσωπικότητα (Shane, Shane & Gales, 1997, βλ. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006).

Τα παιδιά που θα αναπτύξουν ασφαλείς δεσμούς προσκόλλησης έχουν μια μητέρα ευαίσθητη, σταθερή, στοργική, διαθέσιμη η οποία δείχνει κατανόηση στις απαιτήσεις του παιδιού (Bowlby, 1988, βλ. Carlson & Harwood, 2003). Σε αυτήν την περιγραφή προέβησαν και οι Ainsworth, Bell & Stayton, (1974, βλ. Carlson & Harwood, 2003) οι οποίοι είχαν ήδη κατατάξει τα χαρακτηριστικά της στοργικής μητέρας με τέσσερις διαστάσεις: ευαίσθητη αντί απαθής, καταδεκτική αντί απορριπτική, συνεργάσιμη αντί παρεμβατική και να δείχνει κατανόηση αντί να αγνοεί πιθανά προβλήματα. Τα παιδιά αυτών των μητέρων αισθάνονται ότι αξίζουν την αγάπη και τη φροντίδα, έχουν θετική εικόνα του εαυτού τους αλλά και των άλλων (Bretherton, 1985, βλ. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006) και νιώθουν ασφάλεια. Συχνά εκδηλώνουν θετικά συναισθήματα, εμπιστεύονται τους άλλους ανθρώπους, είναι κοινωνικά και δημιουργούν ικανοποιητικούς φιλικούς δεσμούς (Bowlby, 1973, βλ. Sherry, Lyddon, & Henson, 2007 · Dekovic & Meeus, 1997, βλ. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006). Οι Finzi et al., (2001, βλ. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 2006) απέδειξαν ότι τα παιδιά με ασφαλείς προσκολλησεις χαρακτηρίζονται από χαμηλά επίπεδα άγχους, κατάθλιψης και επιθετικότητας. Παρόμοια αποτελέσματα διαπιστώθηκαν και για την εφηβική ηλικία (Laible, Carlo & Raffaelli, 2000, βλ. Παπαδάκη-Μιχαηλίδη 2006)

Οι μητέρες που είναι ψυχρές, απορριπτικές, άκαμπτες, επιθετικές, αυστηρές και δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών τους αναπτύσσουν μαζί τους έναν

απορριπτικό τύπο προσκόλλησης (Ainsworth 1979, βλ. Montagner, 2004 · Isabella 1993· Pederson et al., 1990, βλ. Παπαδάκη- Μιχαηλίδη, 2006). Τα παιδιά με τέτοιες μητέρες θεωρούν ότι δεν αξίζουν την αγάπη τους και διαμορφώνουν μια αρνητική εικόνα για τον εαυτό τους. Σύμφωνα με τον Egeland (1985) τα συγκεκριμένα παιδιά εκδηλώνουν συχνά έλλειψη υπακοής και επιθετικότητα, και χαρακτηρίζονται από έντονη επιφυλακτικότητα ή από πλήρη αποφυγή των κοντινών σχέσεων. Αξίζει να σημειωθεί η διαπίστωση των Brendgen, Vitaro, Tremblay & Lavoie (2001, βλ. Παπαδάκη- Μιχαηλίδη, 2006) σύμφωνα με την οποία στα αγόρια η επίδραση της μητρικής προσκόλλησης στην εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών ήταν ισχυρότερη από την επίδραση της πατρικής προσκόλλησης. Τέλος, η Μακρή- Μπότσαρη (2005, βλ. Παπαδάκη- Μιχαηλίδη, 2006) διαπίστωσε ότι οι ανασφαλείς προσκολλήσεις με τη μητέρα ασκούν άμεση επίδραση στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά σχετίζονται με τους φίλους τους, αλλά και στις επιθετικές συμπεριφορές που εκδηλώνουν.

Η **αγχώδης προσκόλληση** δημιουργείται όταν η γονική φροντίδα είναι ασυνεπής και απρόβλεπτη, προκαλώντας στα παιδιά έντονες ανασφάλειες, φόβο και πολύ άγχος. Εμφανίζουν χαμηλή ενεργητικότητα, έντονη καταστρεπτικότητα και συναισθηματικές και κοινωνικές δυσλειτουργίες καθώς και μεγάλη εξάρτηση από τους γονείς (Feeney & Noller, 1996, βλ. Παπαδάκη- Μιχαηλίδη, 2006). Όμως, όπως επισήμαναν οι Γαλανάκη και Μπεζεβέγκης (1996, βλ. Παπαδάκη- Μιχαηλίδη, 2006), τα παιδιά τα οποία είναι είτε επιθετικά είτε είναι υπερβολικά δειλά, πολύ συχνά απορρίπτονται από τους συνομηλίκους τους και βιώνουν πολύ έντονα συναισθήματα μοναξιάς.

Τέλος, η σπάνια μορφή της **αποδιοργανωμένης προσκόλλησης** δημιουργείται από τις βίαιες και ψυχωτικές μητέρες οι οποίες έχουν οι ίδιες σηματοδοτεί από επώδυνους αποχωρισμούς και δεν έχουν καταφέρει να συνέλθουν από αυτούς (Main & Solomon, 1990). Τα παιδιά στις περιπτώσεις αυτές βιώνουν ακραία επίπεδα απειλής και κινδύνου και εκδηλώνουν αισθήματα τρόμου, σύγχυση και αποπροσανατολισμό στο χώρο και στο χρόνο και συνήθως εκδηλώνουν πολύ ακραίες μορφές ψυχοπαθολογίας (Main & Hesse, 1990, βλ. Morton & Browne, 1998).

Αξίζει να επισημάνουμε ότι γενικά το άγχος, η εξάρτηση, η επιφυλακτικότητα, η μοναξιά, ο θυμός, η επιθετικότητα, η χαμηλή ανεκτικότητα στο στρες και η έλλειψη κατανόησης έχουν συσχετιστεί με τις ανασφαλείς (απορριπτικές και αγχώδεις) προσκολλήσεις. Επομένως, φαίνεται ότι οι ανασφαλείς προσκολλήσεις ανοίγουν μονοπάτια τα οποία οδηγούν στην ψυχοπαθολογία, ενώ οι ασφαλείς προσκολλήσεις

δείχνουν να αποτελούν ένα σημαντικό προστατευτικό παράγοντα της ψυχικής υγείας. Οι Sarason, Sarason και Gurung επισήμαναν ότι το 1997 υπήρχαν περισσότερες από 5.000 διαφορετικές μελέτες οι οποίες πιστοποιούσαν την καταλυτική δράση των διαφόρων διαπροσωπικών σχέσεων στην ψυχική υγεία των ανθρώπων (βλ. Καφέτσιος, 2005).

5. Ηθική

Στις γνωστικές-αναπτυξιακές επιστήμες (Kohlberg, 1969, βλ. Palmer & Hollin, 1999), η ηθική αιτιολόγηση αφορά σε μια οπτική πλευρά της ηθικής κρίσης. Επιχειρώντας μια διάκριση ανάμεσα στους δυο όρους, η ηθική κρίση περιλαμβάνει το περιεχόμενο ενός επιχειρήματος για την λήψη σταθερών και γερών αποφάσεων, όπως για παράδειγμα τα ηθικά πιστεύω, ενώ η ηθική αιτιολόγηση αντιμετωπίζει αρχικά την δομή τονίζοντας τα επιχειρήματα αυτά ή το πρότυπο σύμφωνα με το οποίο δημιουργούνται συμπαγή επιχειρήματα (Raaijmakers, Engels, Van Hoof, 2005).

Η ηθική αποτελεί μέρος της κοινωνικής γνώσης, που η σύνδεση της με την εγκληματική συμπεριφορά έχει αποδειχθεί μέσω των ερευνών. Είναι γενικότερα αποδεκτό ότι οι παραβάτες με μειωμένα επίπεδα ηθικής, όπως αναφέρει και ο Kohlberg (1976, βλ. Raaijmakers, Engels, Van Hoof, 2005) στη Κλίμακα Immature Stages (Βαθμίδες Ανωριμότητας 1 και 2), από ότι οι μη παραβατικοί συνομήλικοί τους (Nelson, Smith, Dodd, 1990, βλ. Palmer & Hollin, 1999).

5.1. Ηθική και ανήλικη παραβατικότητα

Ο ρόλος που διαδραματίζει η συμπεριφορά των γονέων στην ανάπτυξη της ηθικής των παιδιών είναι πολύ σημαντικός. Ο Speicher (1994, βλ. Palmer & Hollin, 2001) επανεξέτασε τις πληροφορίες από την έρευνα του Kohlberg ώστε να μελετήσει τα διάφορα πρότυπα της ηθικής. Οι έφηβοι επηρεάζονται από τις ηθικές αξίες και τους κώδικες των γονέων τους, με ισχυρότερη σύνδεση αυτή μεταξύ των γυναικών. Ωστόσο, ο σημαντικότερος προγνωστικός δείκτης για υψηλά ηθικά επίπεδα, και για τα δυο φύλα είναι το μορφωτικό επίπεδο. Πρέπει ωστόσο να είμαστε επιφυλακτικοί απέναντι στα αποτελέσματα αυτών των ερευνών διότι η οικογενειακή ζωή και οι γονεϊκοί τύποι έχουν αλλάξει από εκείνη την εποχή.

Το 1991, οι Walker and Taylor (βλ. Palmer & Hollin, 2001), μελέτησαν την επίδραση της συμπεριφοράς των γονέων στην ανάπτυξη της ηθικής σε παιδιά ηλικίας 6-16 ετών. Πολλές ομάδες γονεϊκών τύπων αποκαλύφθηκαν, αλλά η πιο σημαντική ηθική εξέλιξη επιτελούνταν όταν οι γονείς κρατούσαν μια στάση διαλόγου για θέματα ηθικής συμπεριλαμβάνοντας υψηλά επίπεδα αντιπροσωπευτικής και

υποστηρικτικής αλληλεπίδρασης. Αντιστρόφως, μια αντιμαχόμενη στάση εκ μέρους του γονέα συνδέεται με την περιορισμένη ηθική ανάπτυξη των παιδιών του. Τα ευρήματα αυτής της έρευνας επιβεβαιώθηκαν και με άλλες έρευνες που διεξάχθηκαν σε φοιτητές πανεπιστημίων, όπου αποδείχθηκε ότι αντιλήψεις για αυξημένη γονεϊκή στοργή και χαμηλές τάσεις απόρριψης συνδέονται άμεσα με την αυξημένη ηθική (Palmer & Hollin, 1997, βλ. Palmer & Hollin, 1999). Εστιάζοντας συγκεκριμένα στην ηθική πριν την κοινωνικοποίηση των παιδιών, μεταξύ 6 και 11 ετών, οι Janssens and Dekovic (1997, βλ. Palmer & Hollin, 2001), κατέληξαν να ισχυρίζονται ότι τα παιδιά που ανατράφηκαν σε ένα οικογενειακό περιβάλλον που ήταν υποστηρικτικό, αυστηρό αλλά όχι απολυταρχικό, εκφράζονται με ηθική, η οποία είναι σε υψηλότερα επίπεδα σχετικά με υπερκοινωνικά ηθικά ζητήματα από άλλα παιδιά (Palmer & Hollin, 2001).

5.2. Συναισθηματική μοναξιά και παραβατικότητα

Η απομόνωση έχει περιγραφεί ως «η δυστυχία του αποχωρισμού χωρίς αντικειμενικό λόγο» (Weiss, 1982, p.178, βλ. Ireland & Power, 2004). Το 1973, ο ίδιος (Weiss, βλ. Ireland & Power, 2004) διαχώρισε την έννοια σε δυο τύπους μοναξιάς: Η κοινωνική μοναξιά προκύπτει όταν ένα πρόσωπο έχει λίγες κοινωνικές επαφές και όταν δεν έχει φίλους ή οικείους ανθρώπους δίπλα του, ενώ η συναισθηματική μοναξιά προκύπτει όταν μεταξύ των διαπροσωπικών σχέσεων δεν υπάρχει οικειότητα και ουσιαστική επικοινωνία (Weiss, 1973). Είναι αυτός ο τελευταίος τύπος της μοναξιάς που έχει προκαλέσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε επιστήμονες που ασχολούνται με την επιθετικότητα, και με τον Marshall (1989, βλ. Ireland & Power, 2004) να ισχυρίζεται ότι είναι μια πολύ σκληρή μορφή μοναξιάς, προτείνοντας μάλιστα, ότι μια μείζονα συνέπεια παρατεταμένης συναισθηματικής μοναξιάς είναι η αύξηση στην επιθετικότητα.

Ο όρος της συναισθηματικής μοναξιάς έχει μέχρι τώρα ερευνηθεί και συσχετιστεί κυρίως με τους παραβάτες σεξουαλικών αδικημάτων (Marshall, 1993, in Ireland & Power, 2004). Δεν έχει μελετηθεί ωστόσο, επαρκώς σχετικά με τον εκφοβισμό ανάμεσα σε πληθυσμό παραβατών. Θα αναμενόταν, ότι η συναισθηματική μοναξιά μπορεί να εκφράζει μια αιτία και/ή ένα αποτέλεσμα του εκφοβισμού που κάποιος υπέστη, ή ακόμα και ένδειξη της τρωτότητας του ατόμου απέναντι σε

ενδεχόμενο εκφοβισμό. Θα συλλογιζόταν κανείς επομένως, ότι και τα «καθαρά θύματα» και τα «άτομα που είναι και θύματα και εκφοβιστές κατά περίπτωση», θα επεδείκνυαν διογκωμένα επίπεδα συναισθηματικής αποξένωσης συγκριτικά με άλλου είδους παραβάτες: τα καθαρά θύματα εξαιτίας του γεγονότος ότι θα νιώθουν απομονωμένοι και ανίκανοι να επικοινωνήσουν ή να αλληλεπιδράσουν με άλλους παραβάτες ως αποτέλεσμα στιγματισμού τους, και τα θύματα/εκφοβιστές εξαιτίας της αναφερομένης απόρριψης τους από τους συνομηλίκους τους (Ireland, 2002a, βλ. Ireland & Power, 2004).

5.3. Ενσυναίσθηση

Υπάρχουν πολλοί ορισμοί για τον όρο «ενσυναίσθηση». Ένας περιεκτικός ορισμός είναι η ικανότητα να κατανοείς και να μοιράζεσαι την συναισθηματική κατάσταση ενός άλλου ατόμου (Cohen & Strayer, 1996). Στον ορισμό αυτό περιλαμβάνεται η παραδοχή ότι η ενσυναίσθηση είναι και γνωστική λειτουργία, να έχει κάποιος την ικανότητα να συμμερίζεται την συναισθηματική κατάσταση του άλλου, αλλά δηλώνει και συναισθηματική διαθεσιμότητα, να είναι δηλαδή σε θέση να μοιράζεται τα συναισθήματα του με κάποιο άλλο άτομο (Jolliffe & Farrington, 2004).

Από τα παραπάνω προκύπτει το ερώτημα κατά πόσο η ενσυναίσθηση αποτελεί συναισθηματική κατασκευή, γνωστική ή και τα δυο. Αν και σύγχρονες έρευνες υποστηρίζουν ότι αφορά και στα δυο, παρόλα αυτά δεν έχουν καταλήξει σε ομοφωνία απόψεων. Γενικά, συμφωνούν σε τρία πράγματα σχετικά με την ενσυναίσθηση: πρώτον, η ενσυναίσθηση είναι εσωτερικό χαρακτηριστικό και ποικίλλει στους ανθρώπους, επομένως αποτελεί ατομικό παράγοντα για τη διαφορετικότητα (Farrington & Jolliffe, 2001, βλ. Jolliffe & Farrington, 2004), δεύτερον, μπορεί να μετρηθεί με τα κατάλληλα εργαλεία ώστε να είναι έγκυρη και αξιόπιστη η μέτρηση της, και τρίτον, ότι αναμφίβολα αυτή η κατασκευή έχει επιρροή στην συμπεριφορά (Kaukiainen et al., 1999, βλ. Jolliffe & Farrington, 2006).

Ανεξάρτητα λοιπόν, από το αν η ενσυναίσθηση θεωρείται συναισθηματική κατασκευή, γνωστική ή και τα δυο, η σημασία που έχει στην εκδήλωση της συμπεριφοράς είναι ακριβώς η ίδια. Αυτό σημαίνει ότι η ύπαρξη συναίσθησης

διευκολύνει την κοινωνικοποίηση του ατόμου και εμποδίζει την ανάπτυξη επιθετικών συμπεριφορών (Jolliffe & Farrington, 2006).

Ενθαρρύνει την ανάπτυξη αλτρουιστικού χαρακτήρα όταν βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα (Batson, Fultz, & Schoenrade, 1987, βλ. Jolliffe & Farrington, 2004) και προάγει την κοινωνικοποίηση (Hoffman, 2001, βλ. Gini, Albiero, Benelli & Altoe, 2007). Επιπλέον, θεωρείται ότι διευκολύνει τις ενέργειες που στοχεύουν στο να ωφεληθεί κάποιος άλλος, καθώς τα θετικά συναισθήματα που ακολουθούν μετά από ευεργετικές πράξεις μπορούν να μοιραστούν μεταξύ των ατόμων και να ικανοποιήσουν το ίδιο (Batson et al., 1987, βλ. Jolliffe & Farrington, 2004).

Σε αντίθετη περίπτωση, η έλλειψη της προκαλεί εκδήλωση αντικοινωνικών και βίαιων συμπεριφορών (Miller & Eisenberg, 1988, βλ. Gini et al., 2007). Όταν η ενσυναίσθηση είναι σε χαμηλά επίπεδα, τα άτομα δεν έχουν την ικανότητα να συμμεριστούν το αρνητικό συναίσθημα που βιώνει κάποιος άλλος, επομένως με τις πράξεις τους δεν είναι σε θέση να καταπραΰνουν την αναστατωμένη ψυχική κατάσταση του (Jolliffe & Farrington, 2006). Στην πραγματικότητα, τα άτομα αυτά μπορεί να αποτύχουν να συνδέσουν την αντικοινωνική τους συμπεριφορά με τη συναισθηματική αντίδραση των άλλων (Hare, 1999, βλ. Jolliffe & Farrington, 2006). Έρευνες μάλιστα έδειξαν ότι η χαμηλή ενσυναίσθηση και ο σχολικός εκφοβισμός («bullying») σχετίζονται αιτιολογικά (Rigby, 1996, βλ. Jolliffe & Farrington, 2006).

Η ενσυναίσθηση μπορεί να μειώσει ή να εμποδίσει την επιθετική συμπεριφορά μέσω δυο διαφορετικών μηχανισμών. Ο πρώτος αφορά στο γνωστικό συστατικό του όρου και δρα μέσω της ικανότητας να αναλαμβάνει το άτομα ρόλους (Davis, 1994) : όσο πιο ικανό είναι ένα άτομο να εκτιμά την πλευρά των άλλων ατόμων, τόσο περισσότερο κατανοεί και χειρίζεται την θέση των άλλων, επομένως υιοθετεί την επιθετική συμπεριφορά πιο δύσκολα (Feshbach, 1978, βλ. Gini et al., 2007). Πιο συγκεκριμένα, η ικανότητα ανάληψης ρόλων θα πρέπει να επιτρέπει μια αμερόληπτη ανάλυση των κινήτρων των άλλων ατόμων, ώστε οι πράξεις τους να γίνονται πιο κατανοητές και κυρίως αποδεκτές (Gini et al., 2007). Ο δεύτερος μηχανισμός από την άλλη, σχετίζεται με τη συναισθηματική χροιά που περιλαμβάνει η ενσυναίσθηση. Μέσω αυτού του μηχανισμού τα επιθετικά άτομα μπορούν να βιώσουν την εμπειρία του πόνου που προκαλούν και να αναστείλουν την επιθετικότητα τους ώστε να αποφύγουν το συναισθηματικό στρες που προκύπτει από την κατάσταση ή να μειώσουν τη δυστυχία των θυμάτων τους (Eisenberg & Fabes, 1998, βλ. Gini et al., 2007). Και η γνωστική (Kaukiainen et al., 1999, βλ. Jolliffe & Farrington, 2006) και

η συναισθηματική (Albiero & Lo Coco, 2001, βλ. Gini et al., 2007) πλευρά της ενσυναίσθησης μετριάζουν την επιθετική συμπεριφορά και τη βία.

5.3.1. Ενσυναίσθηση και παραβατική συμπεριφορά

Οι επιστήμονες στην προσπάθεια τους να εξηγήσουν την εγκληματικότητα, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι αυτοί που παραβατούν και αυτοί που δρουν αντικοινωνικά, διακατέχονται από χαμηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης από ότι τα άτομα που εκδηλώνουν κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές (Burke, 2001). Αυτό συμβαίνει διότι, τα άτομα που συμμερίζονται και καταλαβαίνουν την αρνητική συναισθηματική επίδραση, την οποία προκάλεσαν εκείνοι με την αντικοινωνική και επιθετική τους συμπεριφορά, μπορεί να ανασταλθούν και να σταματήσουν να έχουν τέτοιες τάσεις παραβατικότητας εις βάρος άλλων στη πορεία της ζωής τους (Feshbach, 1975, βλ. Jolliffe & Farrington, 2006).

Διαπιστώνουμε, ότι η θεωρητική συσχέτιση της χαμηλής ενσυναίσθησης με την παραβατική συμπεριφορά έχει γίνει αντικείμενο μελέτης σε αρκετές έρευνες. Παρόλα αυτά, τα εμπειρικά αποτελέσματα για διαφορές στα επίπεδα ενσυναίσθησης μεταξύ παραβατών και μη, θεωρούνται διαφορούμενα. Υπάρχουν έρευνες οι οποίες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι παραβάτες έχουν σημαντικά χαμηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης από ότι οι μη παραβάτες (Ellis, 1982, βλ. Jolliffe & Farrington, 2006), ενώ άλλες έρευνες δεν συμφωνούν με τα συμπεράσματα αυτά (Bush, Mullis & Mullis, 2000). Αντιφατικά αποτελέσματα είναι φανερά, ανεξάρτητα από την θεώρηση της ενσυναίσθησης ως γνωστικό ή συναισθηματικό κατασκεύασμα ή η ισχύς και των δυο (Watt, Frausin, Dixon, & Nimmo, 2000, βλ. Jolliffe & Farrington, 2004). Υπό το φως μιας ισχυρής θεωρητικής σύνδεσης μεταξύ της ενσυναίσθησης και της εγκληματικότητας και με εστίαση στην ενίσχυση της ενσυναίσθησης στα διάφορα αναμορφωτικά προγράμματα, η αμφισβήτηση αυτών των εμπειρικών ερευνών προκαλεί αξιοσημείωτο ενδιαφέρον.

5.3.2. Ενσυναίσθηση και σχολικός εκφοβισμός

Το παραδοσιακό στερεότυπο των παιδιών που προβαίνουν σε σχολικό εκφοβισμό περιγράφει αυτά τα παιδιά ως μη ακαδημαϊκά έξυπνα, αγχώδη, ανασφαλή και με προδιάθεση να καταφεύγουν στους διαπληκτισμούς και τη βία προκειμένου να λύσουν τις αντιπαραθέσεις τους (Olweus, 1993, βλ. Jolliffe & Farrington, 2004). Επιπλέον, έχουν αναγνωριστεί άλλες ανεπάρκειες στη διαδικασία της κοινωνικής τους πληροφόρησης (Crick & Dodge, 1999, βλ. Gini et al., 2007) και της επίλυσης κοινωνικών ζητημάτων (Crick and Dodge, 1994, βλ. Gini et al., 2007). Αυτό που εκλείπει από τους δράστες, είναι οι ικανότητες ενσυναίσθησης, με άλλα λόγια να διαθέτουν την ικανότητα να εκτιμούν τις συναισθηματικές επιπτώσεις των συμπεριφορών τους στο ψυχικό κόσμο των άλλων και να συμμερίζονται τα συναισθήματα άλλων ατόμων (Arsenio & Lemerise, 2001, βλ. Gini et al., 2007). Άλλοι ερευνητές επίσης, συμφωνούν με την ιδέα ότι οι δράστες ως άτομα χαρακτηρίζονται από ένα είδος «ψυχρής γνώσης», αφού αποτυγχάνουν να κατανοήσουν τα συναισθήματα άλλων (Björkqvist et al., 2000, βλ. Gini et al., 2007) και πρότειναν ότι αν ένα θύμα φανερώσει το άγχος και το φόβο του, το μόνο που θα επιτύχει είναι να ενισχύσει την επιθετικότητα του δράστη (Davis, 1994, βλ. Gini et al., 2007).

6. Σχολικός εκφοβισμός

Ο σχολικός εκφοβισμός («bullying») υποδηλώνει την σωματική, λεκτική και ψυχολογική επίθεση ή την κατατρομοκράτηση με σκοπό να προκαλέσει φόβο, θλίψη ή ακόμα και να βλάψει ένα άτομο που αναλογικά έχει μικρότερη δύναμη από τον δράστη (Farrington, 1993, βλ. Baldry & Farrington, 2000). Ο Smith (2000, βλ. Flouri & Buchanan, 2002) χαρακτήρισε το φαινόμενο ως την συστηματική κατάχρηση δύναμης. Αποτελεί μια μορφή επιθετικής συμπεριφοράς, και η επιθετικότητα με τη σειρά της αποτελεί μορφή αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η εγκληματικότητα περιλαμβάνει έναν αριθμό διαφορών εκφράσεων αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Baldry & Farrington, 2000), που είναι μη αποδεκτός από το νομικό σύστημα.

Ο σχολικός εκφοβισμός μπορεί να εκφραστεί και με δυο άλλες μορφές: την άμεση τρομοκράτηση, που περιλαμβάνει φανερή σωματική βία και λεκτική επίθεση, αλλά και την έμμεση, η οποία αφορά στην συγκαλυμμένη κοινωνική παραπλάνηση ώστε το άτομο που επιτίθεται να μην αποκαλυφθεί και τιμωρηθεί (Marini, Dane, Bosacki & YLC-CURA, 2006). Έμμεσα μπορεί να έχει την μορφή της εξαίρεσης ενός ατόμου από μια δραστηριότητα ή ομάδα συνομηλίκων, την διάδοση ψευδών πληροφοριών εις βάρος κάποιου ή ακόμα και με το να πείσει κάποιος ένα άτομο να προκαλέσει βλάβη σε έναν τρίτο (Crick & Nelson, 2002, βλ. Marini et al., 2006).

Πολλοί ερευνητές ισχυρίζονται ότι υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια ως προς την έκφραση της βίας. Τα αγόρια έχουν περισσότερες τάσεις να επιβάλλουν άμεση σωματική επίθεση με σκοπό να προκαλέσουν τη σωματική βλάβη, ενώ αντίθετα τα κορίτσια όταν εκφράζουν επιθετικότητα την επιβάλλουν περισσότερο έμμεσα με σκοπό να προκαλέσουν ψυχολογική βλάβη (Rivers & Smith, 1994, βλ. Baldry & Farrington, 2000).

Ηλικιακές διαφορές έχουν αναφερθεί ως προς τη φύση και την έκταση αυτής της μορφής βίας, με τους νεότερους παραβάτες να τείνουν να αναφέρουν ότι ενδεικτικά ενεργούν εκφοβίζοντας άλλα άτομα σε αντίθεση με τους ενήλικες παραβάτες, ωστόσο διαφορές δεν έχουν αναφερθεί για συμπεριφορές που υποδηλώνουν αποδοχή/δεκτικότητα στον εκφοβισμό (Ireland, 1999a, βλ. Ireland & Power, 2004). Επιπλέον οι νεαρότεροι σε ηλικία, αναφέρεται ότι χρησιμοποιούν υψηλότερα ποσοστά σωματικής και ψυχολογικής/λεκτικής βίας σε σχέση με τους μεγαλύτερους σε ηλικία δράστες, παρόλα αυτά, γενικά, δεν φαίνεται να προκύπτει

από έρευνες σημαντική διαφορά σχετικά με την άμεση ή την έμμεση εκδήλωση τέτοιου είδους βίας. Οι πιο μικροί ωστόσο σε ηλικία, έχει βρεθεί ότι χρησιμοποιούν έμμεση επίθεση σε μικρότερο βαθμό από την άμεση επίθεση, σε αντίθεση με τη συσχέτιση ανάμεσα στους ενήλικους (Ireland, 1999a, βλ. Ireland & Power, 2004). Σχετική έρευνα κατέληξε στο ότι οι νεαρότεροι καταφεύγουν σε έμμεσες εκφράσεις επίθεσης ώστε να συμπληρώσουν το ρεπερτόριο επιθετικών συμπεριφορών, ενώ αντίθετα για τους ενήλικους παραβάτες αυτός ο τρόπος απεικονίζει τον πιο κυρίαρχο πρότυπο (Ireland & Power, 2004).

Σε έρευνα που διεξήχθη σε ιταλικό σχολείο (Baldry & Farrington, 2000), διαπιστώθηκε εύλογα ότι ο σχολικός εκφοβισμός και η εγκληματικότητα καταλαμβάνουν μεγαλύτερα ποσοστά ανάμεσα στα αγόρια παρά ανάμεσα στα κορίτσια. Παρόλα αυτά, ενώ η τρομοκράτηση δεν μεταβάλλεται σημαντικά λόγω της ηλικίας, η εγκληματικότητα αυξάνει με το πέρασμα της ηλικίας. Επομένως, και οι δυο μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς σχετίζονταν ιδιαίτερα με τα αγόρια και με μεγαλύτερης ηλικίας άτομα. Επιπλέον, ο σχολικός εκφοβισμός μπορεί να αποτελέσει προγνωστικό παράγοντα για σοβαρότερες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς και επιθετικότητας στο μέλλον (Olweus, 1991, βλ. Kokkinos & Panayiotou, 2004).

6.1. Χαρακτηριστικά προσωπικότητας των δραστήων και γονεϊκοί τύποι συμπεριφοράς

Γενικά, τα αγόρια που δρουν τρομοκρατώντας άλλα άτομα είναι επιθετικά, σκληρά, νιώθουν σίγουρα, ενεργούν παρορμητικά, έχουν έλλειψη ενσυναίσθησης, μια μέση δημοτικότητα αλλά κάτω του μέσου ορού σχολική επιτυχία (Olweus, 1994, βλ. Kokkinos & Panayiotou, 2004). Για τα κορίτσια δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία. Ενώ τα θύματα έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση και δεν πιστεύουν στις ικανότητές τους, τα παιδιά που εκφοβίζουν λειτουργούν εντελώς αντίθετα (Boulton & Smith, 1994, βλ. Baldry & Farrington, 2000).

Οι γονείς των παιδιών αυτών, γενικά τείνουν να είναι διαρκώς σε διαμάχες μεταξύ τους, παρουσιάζουν έλλειψη στοργής, είναι απολυταρχικοί στη συμπεριφορά

τους και χρησιμοποιούν δυναμικές μεθόδους πειθαρχίας, μεταξύ των οποίων είναι και η σωματική τιμωρία (Smith & Myron-Wilson, 1998, βλ. Baldry & Farrington, 2000). Επίσης, οι οικογένειες αυτών των παιδιών δεν χαρακτηρίζονται από ισχυρούς συνεκτικούς δεσμούς (Farrington, 1998b, βλ. Baldry & Farrington, 2000). Οι εγκληματίες (που καταφεύγουν σε άλλου είδους παραβατικές ενέργειες) παρομοίως με τους δράστες του εκφοβισμού, είναι επιθετικοί, παρορμητικοί, με χαμηλή ενσυναίσθηση και αποτυχίες στο σχολείο (Farrington, 1998a, βλ. Baldry & Farrington, 2000). Παρόλα αυτά όμως, πολλές έρευνες υποστηρίζουν ότι τα εγκληματικά άτομα, σε αντίθεση με αυτούς που εκφοβίζουν έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση (Peiser & Heaven, 1996, βλ. Baldry & Farrington, 2000).

Τα θύματα επίσης τείνουν να έχουν χαμηλή επίδοση στο σχολείο και συνήθως προέρχονται από οικογένειες με υπερπροστατευτικές μητέρες και απόμακρους πατέρες (Bernstein & Watson, 1997, βλ. Kokkinos & Panayiotou, 2004). Σχετικά με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, τα θύματα έχουν περιγραφεί ως ανασφαλή, χαμηλών τόνων, υποχωρητικά και εσωστρεφή, ενώ οι δράστες είναι επιθετικοί, με κυριαρχικό ύφος και χαμηλή ενσυναίσθηση (Olweus, 1994, βλ. Kokkinos & Panayiotou, 2004). Διαφορές στα επίπεδα αυτοεκτίμησης ανάμεσα στα θύματα και στους δράστες έχουν γίνει θέμα αντιπαράθεσης ανάμεσα στους επιστήμονες. Κάποιοι ισχυρίζονται ότι τα επίπεδα είναι χαμηλά και στις δυο κατηγορίες ατόμων (Andreou, 2000, βλ. Kokkinos & Panayiotou, 2004), ενώ άλλοι θεωρούν ότι ενώ τα θύματα έχουν χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης, οι δράστες έχουν υψηλά ποσοστά (Natvig et al., 2001, βλ. Kokkinos & Panayiotou, 2004).

Οι έρευνες που έχουν επικεντρωθεί στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας τέτοιων ομάδων ατόμων έχουν μια τάση να κατηγοριοποιούν τα παραβατικά άτομα σε τέσσερις ομάδες: οι «πραγματικοί δράστες», οι οποίοι μεμονωμένα αναφέρουν συμπεριφορές ενδεικτικές του σχολικού εκφοβισμού, τα «πραγματικά θύματα», τα οποία μεμονωμένα αναφέρουν ότι έχουν υποστεί τρομοκράτηση, «οι δράστες/θύματα», που αναφέρουν ότι τρομοκρατούν αλλά και τρομοκρατούνται από άλλους, και τέλος, «τα μη εμπλεκόμενα άτομα» (Ireland, 1999a, βλ. Ireland & Power, 2004· Wolke, Woods, Bloomfield & Karstadt, 2000, βλ. Kokkinos & Panayiotou, 2004). Υπάρχει επίσης κάποια ένδειξη ότι η κατηγορία «δράστες/θύματα» ίσως συνδέεται με μείζονα ψυχοπαθολογία (έχουν υψηλές βαθμολογίες στη νευρωτική και ψυχωτική συμπεριφορά), και έχουν δυσλειτουργικές οικογενειακές σχέσεις (Mynard & Joseph, 1997, βλ. Kokkinos & Panayiotou, 2004). Οι μελέτες για την περαιτέρω κατανόηση

των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας αυτών των ατόμων είναι περιορισμένες στην βιβλιογραφία. Ωστόσο, αυτές έχουν συμπεριλάβει την ενσυναίσθηση, τάσεις για θυματοποίηση (Ireland, 1999b, βλ. Ireland & Power, 2004), ικανότητες για επίλυση κοινωνικών προβλημάτων (Ireland & Archer, 2002, βλ. Ireland & Power, 2004), θετικότητα (Ireland, 2002c, βλ. Ireland & Power, 2004), κοινωνική αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη, άγχος, απελπισία, θυμό-επιθετικότητα και την νευρικότητα (Biggam & Power, 1998, βλ. Ireland & Power, 2004).

Τα πραγματικά χαρακτηριστικά είναι σημαντικό να διερευνηθούν περαιτέρω και σε βάθος, καθώς μπορεί να αναπαριστούν στοιχεία για προδιαθέσεις ή τρωτότητα απέναντι στην παραβατικότητα ή στη θυματοποίηση. Είναι χρήσιμα ώστε να κατανοήσουμε τις αντιδράσεις των θυμάτων, αλλά και τι είναι αυτό που καθορίζει τις εκάστοτε αντιδράσεις των θυμάτων (Ireland & Power, 2004).

Ενδιαφέρον αποτελεί και το συμπέρασμα έρευνας ότι, παρόλο που τα παιδιά από διαφορετικά κοινωνικοοικονομικά επίπεδα έχουν τις ίδιες πιθανότητες να εμπλακούν σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού μέχρι ένα σημείο, τα παιδιά που προέρχονται από ένα περιβάλλον με προβλήματα και μειονεκτήματα είναι πιο επιρρεπή να παραμείνουν σε τέτοιες καταστάσεις για μεγάλο χρονικό διάστημα (Kumpulainen et al., 1999, βλ. Kokkinos & Panayiotou, 2004).

Ο σχολικός εκφοβισμός και η εγκληματικότητα μπορεί να έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά και να επικαλύπτονται ως έννοιες, διότι ίσως είναι και οι δυο δείκτες του ίδιου βασικού κατασκευάσματος (για παράδειγμα, η αντικοινωνική προσωπικότητα). Εναλλακτικά, όταν η τρομοκράτηση συνομηλίκων εμφανίζεται για πρώτη φορά σε πρώιμο στάδιο της ανάπτυξης, οδηγεί σε εγκληματικότητα σοβαρότερης μορφής. Ή τέλος, μπορεί αυτές οι δυο μορφές να είναι δείκτες διαφορετικής θεωρητικής κατασκευής (Baldry & Farrington, 2000).

6.2. Σχολικός εκφοβισμός και τύποι προσκόλλησης

Είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε σε αυτό το σημείο ότι ο εκφοβισμός στο σχολικό περιβάλλον δεν θεωρείται συμπεριφορά που λαμβάνει χώρα κατά την απομόνωση από κάποια ομάδα ατόμων. Αντιθέτως, οφείλουμε να αντιμετωπίζουμε τη συμπεριφορά αυτή ως ένα προϊόν της ίδιας της ομάδας των συνομηλίκων. Συνεπώς, υπάρχει η ανάγκη να διερευνηθούν πιο λεπτομερώς οι κατασκευές που αφορούν στο πως αλληλεπιδρούν τα άτομα μεταξύ τους αλλά και με τους άλλους στην κοινωνία. Δυο τέτοιες κατασκευές, είναι ο δεσμός της προσκόλλησης με τους γονείς αλλά και η συναισθηματική απομόνωση.

Η θεωρία της προσκόλλησης έχει καλά τεκμηριωθεί από τότε που ο Freud ισχυρίστηκε ότι συναισθηματικός δεσμός του βρέφους με τη μητέρα εξασφαλίζει τα θεμέλια για όλες τις μετέπειτα διαπροσωπικές σχέσεις του παιδιού. Η προσκόλληση, συμφωνά με τον Bowlby (1969, βλ. Ireland & Power, 2004), αντανακλά τον δεσμό ανάμεσα στο παιδί και στον πρωταρχικό κηδεμόνα του, ο οποίος εφοδιάζει το παιδί με την ασφάλεια που χρειάζεται για να ανακαλύψει τον κόσμο και δημιουργεί τη βάση για κάθε μελλοντική στενή σχέση μέσω της παιδικής ηλικίας και της εφηβείας στην ενήλικη ζωή.

Με τη θεωρία της προσκόλλησης, ασχολήθηκε διαδοχικά και η Ainsworth et al. (1978, βλ. Ireland & Power, 2004), σχεδίασε μια τεχνική, που λέγεται «παράξενη κατάσταση» (strange situation), με σκοπό να καθορίσει αν το παιδί έχει αναπτύξει ασφαλή δεσμό με τον πρωταρχικό κηδεμόνα του. Οι παρατηρήσεις που προέκυψαν από την χρήση τέτοιων τεχνικών, οδήγησαν σε τρεις τύπους προσκόλλησης- τον ασφαλή, τον αγχώδη/ανασφαλή, και τον απορριπτικό τύπο, με τους δυο τελευταίους τύπους να χαρακτηρίζονται ως ανασφαλείς (Ainsworth et al., 1978, βλ. Ireland & Power, 2004)

Η ασφαλής προσκόλληση αναπαριστά την πιο ιδανική μορφή δεσμού και θεωρείται ως μια κατάλληλη, ευαίσθητη και στοργική συμπεριφορά των γονέων. Ο αγχώδης/ανασφαλής τύπος προσκόλλησης συνδέεται με αντιφατική ανταπόκριση των κηδεμόνων, και ο απορριπτικός τύπος συνδέεται με την ανευθυνότητα και την αδιαφορία. Έρευνες υποστηρίζουν ότι, ίσως υπάρχει σύνδεση μεταξύ ενός ακαταλλήλου πρώιμου δεσμού και μετέπειτα κακοποίησης. Τα βρέφη που ήταν αγχώδη/αντιδραστικά, για παράδειγμα, αναφέρεται ότι είναι σε μεγαλύτερο κίνδυνο

να υποστούν κακή μεταχείριση ή και κακοποίηση (Smith et al.,1997, βλ. Ireland & Power, 2004). Σύμφωνα με τον Browne (1989, βλ. Ireland & Power, 2004), το 70% των παιδιών που έχουν κακοποιηθεί βρέθηκε να έχουν προσκολληθεί στον κηδεμόνα τους με ανασφαλή δεσμό, συγκριτικά με το 26% των βρεφών που δεν είχαν ιστορικό κακοποίησης.

Οι δεσμοί προσκόλλησης, εκτός του γεγονότος ότι έχουν συνδεθεί με την επιθετική συμπεριφορά, και συγκεκριμένα με την σωματική επίθεση και τα σεξουαλικά αδικήματα από ενήλικους (Marshall, 1993, βλ. Ireland & Power, 2004), έχουν συσχετιστεί με την εμφάνιση του σχολικού εκφοβισμού. Ο Troy & Sroufe (1987, βλ. Ireland & Power, 2004), για παράδειγμα αναφέρουν ότι τα παιδιά που σε ηλικία 18 μηνών επέδειξαν σημάδια ανασφαλούς προσκόλλησης, και ειδικά αγχώδη/αποφευκτικό ή αγχώδη/αντιδραστικό τύπο, είχαν περισσότερες πιθανότητες να εμπλακούν σε ζητήματα σχολικού εκφοβισμού στην ηλικία των 4-5 ετών. Επομένως, μια αβέβαιη συσχέτιση θα μπορούσε να γίνει μεταξύ της διάπραξης και της εμπειρίας της επιθετικότητας στην μετέπειτα ζωή και στις πρώτες εμπειρίες προσκόλλησης. Αυτός ωστόσο, παραμένει ένας τομέας χωρίς επαρκή έρευνα και ιδιαίτερα μεταξύ εφήβων και ενηλίκων.

7. Ναρκωτικές ουσίες

7.1. Η χρήση ναρκωτικών ουσιών ως μορφή εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς

Η ριψοκίνδυνη ή η προβληματική συμπεριφορά στην εφηβεία ορίζεται ως η παρέκκλιση από τα οικογενειακά και κοινωνικά πρότυπα και η συμπεριφορά που θέτει σε κίνδυνο την ατομική ή την κοινωνική ευημερία. Τέτοιες επικίνδυνες συμπεριφορές τυπικά εμπεριέχουν και στοιχεία πλάκας, περιπέτειας ή άλλες θετικές αμοιβές (Maggs & Galambos, 1993, βλ. Maggs & Hurrelmann, 1998). Οι επικίνδυνες συμπεριφορές που εμφανίζονται κατά την περίοδο της εφηβείας περιλαμβάνουν ανυπακοή στους γονεϊκούς και σχολικούς κανονισμούς (επιστροφή στο σπίτι αργά ή μη παρακολούθηση μαθημάτων κ.α.), χρήση ουσιών (καπνός, αλκοόλ, κ.α.), αλλά και εγκληματικότητα (κλοπές, βία κ.α.) (Maggs & Hurrelmann, 1998).

Ένα θέμα που έχει προκύψει βεβαία στην διεθνή βιβλιογραφία, είναι και το αν η χρήση ναρκωτικών ουσιών ωθεί σε παραβατική συμπεριφορά, αν η εγκληματικότητα επιφέρει και χρήση ουσιών, ή αν υπάρχουν άλλοι παράγοντες που προηγούνται της εμφάνισης της εγκληματικότητας και της έναρξης χρήσης ουσιών (Altschuler & Brounstein, 1991, βλ. Bartollas, 1997). Σχετική έρευνα έχει δείξει ότι η εγκληματικότητα τείνει να προηγείται της χρήσης ουσιών (Johnson et al, 1978, βλ. Bartollas, 1997). Άλλη έρευνα πρότεινε ότι, υποβόσκουν κάποια στοιχεία κοινά, τα οποία μεταξύ τους έχουν αιτιώδη σχέση με τους δυο προαναφερθέντες όρους. (Altschuler & Brounstein, 1991, βλ. Bartollas, 1997).

Ενώ η αντικοινωνική συμπεριφορά γενικά εμφανίζεται πριν την εμπλοκή ενός ατόμου με τα ναρκωτικά, υπάρχουν ουσιώδη στοιχεία, που δείχνουν ότι η εγκληματικότητα και η κατάχρηση ουσιών αποτελούν κομμάτια ενός συνδρόμου προβληματικής συμπεριφοράς (Dryfoos, 1990, in Spooner, 1999). Παρόλα αυτά ο ίδιος, (Dryfoos, 1990) τονίζει ότι ενώ οι περισσότεροι έφηβοι εγκληματίες είναι εξαρτημένοι χρηστές, δε σημαίνει ότι όλοι οι χρηστές ουσιών είναι εγκληματίες.

Πολλές έρευνες υποστηρίζουν ομόφωνα ότι η κατάχρηση ουσιών είναι παράγοντας κινδύνου για την εμφάνιση επιθετικής και βίαιης συμπεριφοράς (Loeber & Hay, 1997, βλ. Borum, 2000) και επανάληψη εγκληματικών ενεργειών (Dembo et

al., 1995, βλ. Borum, 2000). Τα αποτελέσματα μιας μακρόχρονης έρευνας-20 ετών, έδειξαν ότι η χρήση ουσιών κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών της εφηβείας, έχει συνδεθεί με παράλληλη και συνεχιζόμενη εγκληματικότητα (Brook, Whiteman, Finch, & Cohen, 1996, βλ. Borum, 2000).

Πρώιμη έναρξη χρήσης ναρκωτικών ουσιών έχει συσχετιστεί με την προβληματική χρήση (Kandel & Davies, 1992, βλ. Spooner, 1999) και με την κατάχρηση αλκοόλ στην ηλικία των 16 ετών (Fergusson, Horwood, Lynskey, 1995, βλ. Spooner, 1999), όπως επίσης και με την αντικοινωνική συμπεριφορά (Robins, 1978, βλ. Spooner, 1999).

Τι είναι αυτό ωστόσο που προκαλεί την αντικοινωνική συμπεριφορά; Μια πρωτότυπη έρευνα που πραγματοποίησε ο Patterson με τους συνεργάτες του, έδωσε έμφαση στην ιδέα ενός διαβαθμισμένου μοντέλου, βασισμένο στην κοινωνική θεωρία της μάθησης, όπου κάθε στάδιο έχει άμεση σύνδεση με κάθε επομενο (Patterson, Reid, Dishion, 1992, βλ. Spooner, 1999). Το πρώτο στάδιο ξεκινάει και αφορά σε μια γενετική προδιάθεση, στην οποία οφείλεται η χρήση επιθετικών συμπεριφορών, με σκοπό τη προσαρμογή και το χειρισμό του περιβάλλοντος, ώστε το άτομο να αποποιηθεί ευθύνες και να αποκτήσει άμεσα οφέλη και ικανοποίηση. Το παιδί με χαρακτηριστικά αντικοινωνικής προσωπικότητας, αν εκτεθεί σε περιβάλλον με αναποτελεσματικούς κηδεμόνες, έχει ελάχιστες πιθανότητες να αναπτύξει θετικές ατομικές και κοινωνικές δεξιότητες και επιπλέον βιώνοντας την απόρριψη των γονέων του, είναι πιθανό να καταλήξει να έχει χαμηλή αυτοεκτίμηση και κατάθλιψη. Το στρες, εξαιτίας περιβαλλοντικών παραγόντων, όπως τα κοινωνικά προβλήματα και η αντικοινωνική συμπεριφορά εκ μέρους των γονέων, μπορεί να επιδεινώσει τα πράγματα με αποτέλεσμα τη μείωση των ικανοτήτων των γονέων για υγρή κηδεμονία.

Στο δεύτερο στάδιο, το παιδί είναι πιθανόν να μην έχει υψηλές ακαδημαϊκές επιδόσεις, να απορρίπτεται από τους συνομήλικους και να αναπτύσσει επομένως τάσεις για αντικοινωνική συμπεριφορά. Στο τρίτο στάδιο, το παιδί κοινωνικοποιείται με αλλά αντικοινωνικά παιδιά, τα οποία υποστηρίζουν ή τουλάχιστον δέχονται, την επιθετικότητα, και έχει έτσι περισσότερες πιθανότητες να παρασυρθεί σε κατάχρηση ουσιών και εγκληματικές ενέργειες. Επομένως, κατά τη διάρκεια της εφηβείας και στην ενηλικίωση, ένα αντικοινωνικό άτομο τείνει να αντιμετωπίζει προβλήματα σχετικά με τα ναρκωτικά, με τις διαπροσωπικές του σχέσεις, την επαγγελματική του αποκατάσταση και ζητήματα με την πνευματική του υγεία.

7.2. Χρήση ουσιών και οικογενειακό περιβάλλον

Η οικογένεια έχει χαρακτηριστεί ως ο βασικός παράγοντας με σημαντική επιρροή στην χρήση ναρκωτικών ουσιών από εφήβους. Παράγοντες που επηρεάζουν αρνητικά την ποιότητα, την συνοχή της οικογένειας, την επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη της, τις σχέσεις μεταξύ τους και τους τύπους κηδεμονίας των γονέων έχουν συνεπώς αναγνωριστεί ως προγνωστικοί παράγοντες για την κατάχρηση ουσιών (Merikangas, Dierker, Fenton, 1998, βλ. Spooner, 1999). Συγκεκριμένα, οι παράγοντες αφορούν :

- Στην αναποτελεσματικότητα των γονέων να χειριστούν ικανοποιητικά διάφορες καταστάσεις (για παράδειγμα, έλλειψη ικανοτήτων για επιβολή πειθαρχίας) (Patterson, Reid & Dishion, 1992, βλ. Spooner, 1999)
 - Αρνητικά πρότυπα επικοινωνίας (επικριτική στάση) (Hawkins, Lishner & Catalano, 1985, βλ. Spooner, 1999)
 - Μη ικανοποιητικές σχέσεις ως ένδειξη αρνητικών σχέσεων ανάμεσα στα μέλη (Crundall, 1993, βλ. Spooner, 1999) χαμηλό δέσιμο με την οικογένεια (Brook et al., 1990, βλ. Pierre & Kaltreider, 1997)
 - Έλλειψη στοργής και επικοινωνίας με τα παιδιά ή την έλλειψη ενδιαφέροντος για τις δραστηριότητες (Climent, de Aragon & Plutchik, 1989, βλ. Spooner, 1999) ή κακοποίηση των παιδιών (Dembo, 1987, βλ. Spooner, 1999)
 - Οι γονεϊκοί τύποι συμπεριφοράς:
 - Ιστορικό εγκληματικότητας και αντικοινωνικής συμπεριφοράς των γονέων (Hawkins et al., 1985, βλ. Spooner, 1999)
 - Κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών από τους γονείς (Duncan, Duncan, Hops, Stoolmiller, 1995, βλ. Spooner, 1999)
 - Θετικές αντιλήψεις για τα ναρκωτικά κυρίως όταν τις ενστερνίζονται οι ίδιοι οι γονείς (Kandel, 1982, βλ. Spooner, 1999).
- Οι άντρες, σε αντίθεση με τις γυναίκες, τείνουν περισσότερο να καταφεύγουν στη χρήση παράνομων ουσιών, να εμπλακούν σε κατάχρηση πολλών ειδών ναρκωτικών, να ξεκινήσουν τη χρήση σε μικρότερη ηλικία και να καταφύγουν στα ναρκωτικά για να λύσουν διάφορα προβλήματα (Health Education Unit, 1998, βλ. Spooner, 1999).

Τα παιδιά από αυστηρούς και αυταρχικούς γονείς παρουσιάζουν μικρότερα ποσοστά ανάμειξης με τα ναρκωτικά, σε αντίθεση με τα παιδιά από απορριπτικούς και δημοκρατικούς γονείς (Baumrind 1991· Lamborn et al., 1991, βλ. Adalbjarnardottir & Hafsteinsson, 2001). Επιπλέον οι έφηβοι από οικογένειες αυστηρών αρχών, δείχνουν να είναι λιγότερο επιρρεπή στην χρήση ουσιών παρασυρμένοι από φίλους τους, σε σχέση με τους εφηβους που προερχονται από οικογένειες που είναι σχετικά λιγότερο αυστηροί (Mounts & Steinberg, 1995, Adalbjarnardottir & Hafsteinsson, 2001). Επίσης, το να είσαι γονέας σε μονογονεϊκή οικογένεια έχει υποστηριχθεί ότι αποτελεί μείζονα παράγοντα για χρήση ουσιών (Lecca, Watts, 1993, βλ. Spooner, 1999).

7.3. Χρήση ναρκωτικών ουσιών από τους γονείς

Η διεθνής βιβλιογραφία έχει δείξει μέχρι τώρα, ότι τα παιδιά των οποίων οι γονείς είναι εξαρτημένοι χρήστες ναρκωτικών ουσιών, κινδυνεύουν περισσότερο να γίνουν κι αυτά χρήστες, να προβούν σε εγκληματικές ενέργειες και να αναπτύξουν αλλά προβλήματα συμπεριφοράς (Johnson, 1991, βλ. Keller, Catalano, Haggerty & Fleming, 2002)

Σε έρευνες που συνέκριναν τα υποκείμενα σε κίνδυνο με ομάδες ελέγχου παρόμοιου δημογραφικού επιπέδου, τα παιδιά των εξαρτημένων γονέων παρουσιάζονται με περισσότερα συμπεριφοριστικά και συναισθηματικά προβλήματα, προσαρμόζονται πιο δύσκολα κοινωνικά, έχουν υψηλότερα ποσοστά ψυχολογικών διαταραχών και καταλήγουν επίσης να κάνουν κατάχρηση απαγορευμένων ναρκωτικών ουσιών (Stanger et al., 1999, βλ. Keller et al., 2002). Η έρευνα πάνω σε παιδιά εξαρτημένων γονέων από ουσίες, είναι περιορισμένη, αλλά στοιχεία δείχνουν ότι όταν οι νέοι εκτίθενται σε ένα περιβάλλον με τέτοιες συνθήκες, οι οποίες έχουν αναγνωριστεί ως παράγοντες κινδύνου, γίνονται επιρρεπή για την ανάπτυξη προβλημάτων στην μετέπειτα παιδική και εφηβική τους ηλικία (Hawkins et al. 1992, βλ. Keller et al. 2002).

Οι εξαρτημένοι γονείς, συχνά χαρακτηρίζονται από έλλειψη ελέγχου των μελών της οικογένειας τους, συνεχείς διαπληκτισμούς και διαμάχες, και έτσι προκύπτουν

χαμηλά επίπεδα οικογενειακής συνοχής και υψηλά επίπεδα στρες (Mayes, 1995, βλ. Keller et al., 2002).

Όλες σχεδόν οι θεωρητικές και εμπειρικές έρευνες πάνω στην ανήλικη παραβατικότητα και τη κατάχρηση ουσιών εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στον έγγαμο βίο των γονέων (Amato, 1993, βλ. Keller et al., 2002). Η βιβλιογραφία, δείχνει ότι τα παιδιά που βιώνουν ταραγμένο οικογενειακό κλίμα εξαιτίας πιθανού διαζυγίου ή δευτέρου γάμου από έναν γονέα, τυπικά θα αναπτύξουν περισσότερες τάσεις για επιθετικότητα, ανυπακοή και εγκληματική συμπεριφορά (Wells & Rankin, 1991, βλ. Keller et al., 2002).

Μια εξήγηση πάνω σε αυτό είναι ότι ο χωρισμός των γονέων προκαλεί δυσμενή αποτελέσματα στο παιδί. Επιπλέον, μια εναλλακτική εξήγηση για την συσχέτιση μεταξύ της συζυγικής διάσπασης και των προβλημάτων προσαρμογής των παιδιών, είναι ότι και τα δυο αποτελούν εκδήλωση μιας βαθύτερης αιτίας. Υπάρχουν συγκεκριμένοι γονεϊκοί παράμετροι, όπως η ψυχική αναστάτωση, η αντικοινωνική συμπεριφορά ή το διαπροσωπικό στυλ σύγκρουσης, μπορεί να προκαλέσουν συζυγικές αλλαγές και επίσης να συμβάλλουν σε χειρισμούς, που θα θέσουν τα παιδιά σε κίνδυνο, ανεξάρτητα από το αν θα διασπαστεί ή όχι η οικογένεια (Hetherington, Bridges & Insabella, 1998, βλ. Keller et al., 2002). Λαμβάνοντας υπόψη την επικρατούσα άποψη ότι η ύπαρξη προβλημάτων πνευματικής υγείας, αντικοινωνικής συμπεριφοράς και οικογενειακών συγκρούσεων, η πιθανότητα να επέλθει διάσπαση στην οικογένεια αυξάνει κατά πολύ όταν οι γονείς είναι εξαρτημένοι χρήστες (Keller et al., 2002). Επιπλέον, ένα βασικό στοιχείο αναφορικά με τα παιδιά αυτής της ομάδας γονέων, είναι ότι η συνύπαρξη ψυχολογικών διαταραχών μαζί με την κατάχρηση ουσιών αυξάνει σημαντικά την πιθανότητα εμφάνισης ψυχοπαθολογίας στα παιδιά (Weissman et al., 1999, βλ. Keller et al., 2002)

7.4. Στρεσογόνοι Παράγοντες

Στην πραγματικότητα, τα στοιχεία γενικά υποδηλώνουν ότι η συσσώρευση διαφόρων παραγόντων κινδύνου προκαλεί σημαντικά αρνητικό αντίκτυπο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα των παιδιών και στην ανάπτυξη της προσωπικότητας

τους (Forehand, Biggar, Kotchick, 1998, βλ. Keller et al., 2002). Οι έφηβοι που έρχονται αντιμέτωποι με μεγάλο αριθμό στρεσογόνων γεγονότων στη ζωή τους, όπως η σεξουαλική, συναισθηματική ή σωματική βία, ή η απόρριψη, βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο να καταφύγουν σε χρήση ναρκωτικών ουσιών, εγκληματική συμπεριφορά, αυτοκαταστροφικές τάσεις και αυτοκτονίες (Harrison, Fulkerson & Beebe, 1997, βλ. Spooner, 1999). Ο μηχανισμός που προκαλεί αυτές τις τάσεις δεν είναι ξεκάθαρος. Ο Dembo και οι συνεργάτες του πρότειναν ένα μοντέλο, το οποίο βασίζεται στην άποψη ότι οι συνέπειες από την σωματική και σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών δημιουργούν ζημιά στην εξελικτική πορεία τους (Dembo 1987, βλ. Spooner, 1999).

Αυτά τα παιδιά υφίστανται διαστρέβλωση της εικόνας του εαυτού, η οποία επηρεάζει αρνητικά την διαδικασία κοινωνικοποίησης τους και αισθάνονται ότι όλος ο κόσμος είναι ένα ανασφαλές μέρος να ζουν. Καταφεύγουν έτσι στα ναρκωτικά ώστε να αντιμετωπίσουν τον ψυχικό πόνο που προκύπτει από την κακοποίηση τους ή τον εξευτελισμό που υφίστανται (τα παιδιά που κακοποιούνται σωματικά συχνά νιώθουν ότι αξίζουν την τιμωρία).

8. Παρεμβατικά προγράμματα

8.1. Αντιμετώπιση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών

Οι μελετητές που ασχολούνται με τα προγράμματα πρόληψης έχουν διαπιστώσει την ύπαρξη συγκεκριμένων παραγόντων κινδύνου, οι οποίοι αυξάνουν την πιθανότητα να αναπτύξουν οι νέοι προβλήματα συμπεριφοράς, αλλά και την ύπαρξη προστατευτικών παραγόντων που μετριάζουν τον κίνδυνο ή απευθείας μειώνουν την πιθανότητα να εμφανιστούν δυσμενή αποτελέσματα (Hawkins, Catalano, & Arthur, 2002, βλ. Fagan, Van Horn, Hawkins, Arthur, 2007). Έρευνες έχουν αναγνωρίσει μια ποικιλία επικίνδυνων και προστατευτικών παραγόντων που συνδέονται με τη χρήση ναρκωτικών ουσιών, συμπεριλαμβάνοντας χαρακτηριστικά των κοινοτήτων: οικογένεια, σχολικό περιβάλλον, παρέα συνομηλίκων, και ατομικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα (Coie et al., 1993· U.S. Department of Health and Human Services, 2003, βλ. Fagan et al., 2007).

Από τη μελέτη που διεξήχθη από τον Kandel (1978, βλ. Fagan et al., 2007) σχετικά με τη χρήση ουσιών από εφήβους, διαπιστώθηκε ότι οι νεαροί είχαν περισσότερες πιθανότητες να προβούν σε χρήση αλκοόλ, κάνναβης ή κάποιας άλλης απαγορευμένης ναρκωτικής ουσίας όταν θεωρούσαν ότι η χρήση ορισμένων από αυτά δεν είναι βλαβερή. Επομένως, έγκαιρες προσπάθειες να αλλάξει ή να παρεμποδιστεί η χρήση, βασίστηκαν αφενός στη σωστή πληροφόρηση και μετάδοση της γνώσης σχετικά με τις βλαβερές συνέπειες των ναρκωτικών (λογική αντίδραση) και/ή αφετέρου στην διάδοση τρομακτικών μηνυμάτων με στόχο να εκφοβίσουν τα νεαρά άτομα και να αποφύγουν την εμπλοκή τους με αυτές τις ουσίες (συναισθηματική αντίδραση) (Hawkins, Lishner, Jenson, Catalano, 1987, βλ. Spooner, 1999).

Υπάρχει μια σειρά από ατομικούς, οικογενειακούς, κοινωνικούς και άλλους παράγοντες κινδύνου για χρήση ναρκωτικών. Πραγματικά, οι παράγοντες κινδύνου σχετίζονται μεταξύ τους αλλά δεν υπάρχει μια απλή αιτιώδης αλυσίδα (Catherine Spooner, 1999). Έχουν προταθεί πολλά μοντέλα και θεωρίες στην βιβλιογραφία μέχρι τώρα, για την πρόληψη της χρήσης ναρκωτικών, εστιάζοντας στην επίδραση των παραγόντων κινδύνου.

8.2. Αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού

Δεδομένου ότι, οι θύτες του σχολικού εκφοβισμού είναι κυρίως άτομα μικρότερης ηλικίας, και όσοι εγκληματούν είναι άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, είναι πιθανόν η τρομοκράτηση στα σχολεία να είναι ένα αρχικό στάδιο σε μια αναπτυξιακή ακολουθία που οδηγεί στην εγκληματικότητα (Baldry & Farrington, 2000). Σε αυτή την περίπτωση, παρεμβάσεις με στόχο την πρόληψη του σχολικού εκφοβισμού μπορούν να οδηγήσουν σε μετέπειτα μείωση της εγκληματικότητας. Γίνεται κατανοητό λοιπόν, ότι, οι αυταρχικοί γονείς επηρεάζουν την πρόωρη ανάπτυξη του σχολικού εκφοβισμού, ενώ γονείς που αντιμάχονται τα παιδιά τους και δεν είναι υποστηρικτικοί επηρεάζουν την μετέπειτα ανάπτυξη της εγκληματικότητάς τους. Αν είναι έτσι τα πράγματα, οι παρεμβάσεις κατάρτισης των γονέων (Webster-Stratton, 1998, βλ. Baldry & Farrington, 2000) μπορεί να αποδειχθούν αποτελεσματικές στην μείωση τόσο του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού όσο και της εγκληματικότητας.

8.3. Παρεμβάσεις στο σχολικό περιβάλλον για την αντιμετώπιση της ανήλικης παραβατικότητας

Δεδομένου ότι, εκτός της οικογένειας, το σχολικό περιβάλλον διαδραματίζει εξίσου σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη των παιδιών και στη συμπεριφορά τους, αποδεικνύεται ότι το σχολείο μπορεί να εμποδίσει ή να διευκολύνει την ανάπτυξη αντικοινωνικών συμπεριφορών. Έρευνες πάνω στο σχολικό περιβάλλον έχουν καταλήξει στο ότι και τα σχολεία έχουν «προσωπικότητα» και χαρακτηριστικά που επηρεάζουν θετικά ή αρνητικά τα παιδιά (McEvoy & Welker, 2000· Tobin & Sprague, 2000· Welsh, Stokes, & Greene, 2000, βλ. Reinke & Herman, 2002). Ο όρος «σχολικό κλίμα» είναι μια έννοια διευρυμένη, η οποία περικλείει παράγοντες όπως τους τρόπους επικοινωνίας, κανόνες για το τι είναι απαραίτητο και πως πρέπει να γίνουν τα πράγματα, τους ρόλους κάθε ατόμου και τις αντιλήψεις γι' αυτούς και σχέσεις μεταξύ των εμπλεκομένων, τον χώρο και την διακόσμηση και τέλος τις αμοιβές και τις κυρώσεις/τιμωρίες (McEvoy & Welker, 2000, βλ. Reinke & Herman,

2002 · Tobin & Sprague, 2000, βλ. Reinke & Herman, 2002 · Welsh et al., 2000, βλ. Reinke & Herman, 2002).

Το σχολικό κλίμα, που θεωρείται ότι καλλιεργεί την εγκληματικότητα, τείνει να έχει χαμηλές προσδοκίες για επίτευξη των στόχων, αναποτελεσματική διοίκηση και έλλειψη κινήτρων για τη ανάπτυξη δεξιοτήτων των μαθητών για μάθηση. Αυτού του είδους τα σχολεία παράγουν υψηλότερα επίπεδα σχολικής αποτυχίας αλλά και υψηλότερα επίπεδα αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Le Blanc et al., 1992 βλ. Reinke & Herman, 2002 · McEvoy & Welker, 2000, βλ. Reinke & Herman, 2002).

Η διεύθυνση του σχολείου, οι δάσκαλοι, και γενικά το σχολικό προσωπικό είναι αυτοί που συντελούν στην καθιέρωση του εκάστοτε σχολικού κλίματος (Reinke & Herman, 2002). Συγκεκριμένα, η ατμόσφαιρα που θα διαμορφωθεί από τους διευθύνοντες προφανώς μπορεί να έχει αντίκτυπο στο σχολικό περιβάλλον όπως διαπιστώνεται και από έρευνα που πραγματοποίησε ο Rutter και οι συνεργάτες του (1997). Κατά τη διάρκεια μακροχρόνιας έρευνας σε αντικοινωνικούς εφήβους, οι αρχές από τρία σχολεία που αντιμετώπιζαν προβλήματα αντικατάστηκαν. Μετά την αντικατάσταση των υπευθύνων, τα παιδιά στα συγκεκριμένα σχολεία παρουσίασαν δραματική μείωση στις συστηματικές απουσίες και βελτίωση της σχολικής τους επίδοσης. Τα ευρήματα αποδεικνύουν τον ισχυρό ρόλο των διευθυντών των σχολείων στη μορφοποίηση της συμπεριφοράς των μαθητών. Ένα σχολικό κλίμα που καλλιεργεί την εγκληματικότητα δεν μπορεί να αγνοηθεί όταν σκεφτόμαστε αποτελεσματικές παρεμβάσεις για ανηλίκους που βρίσκονται σε κίνδυνο.

Εξετάζοντας την αντικοινωνική συμπεριφορά από μια εξελικτική και οικολογική οπτική διαπιστώνουμε την σημασία των σχολικών ψυχολόγων. Λαμβάνοντας υπόψη την κατάρτισή τους στην κατανόηση ψυχολογικών διαδικασιών (ο κίνδυνος, η ανθεκτικότητα) και τις στρατηγικές τους για την προαγωγή της ασφάλειας στο σχολείο, οι σχολικοί ψυχολόγοι είναι οι άμεσα ειδικοί για να επηρεάσουν την πολιτική των σχολείων. Οι ειδικοί συχνά συμβουλεύουν τους δασκάλους και επομένως είναι σε θέση να ενισχύσουν θετικές αλλαγές σε μια τάξη. Συγκεκριμένα, μπορούν να αξιολογήσουν τους παράγοντες που συμβάλλουν στην προβληματική συμπεριφορά και να αναπτύξουν σχέδια υποστήριξης της αποδεκτής συμπεριφοράς για κάθε τάξη. Οι σχολικοί ψυχολόγοι μπορούν επίσης, να εκπαιδεύσουν τους δασκάλους, ώστε να επιτύχουν αποτελεσματικές στρατηγικές ελέγχου της τάξης.

Επιπλέον, μπορούν να προάγουν πιο υγιές σχολικό περιβάλλον με την ανάπτυξη και την εφαρμογή παρεμβάσεων.

8.3.1. Ο συμβουλευτικός ρόλος των σχολικών ψυχολόγων

Η υλοποίηση των προγραμμάτων που στοχεύουν στην πρόληψη και την αντιμετώπιση της επιθετικής συμπεριφοράς των παιδιών στο χώρο του σχολείου γίνεται από τους σχολικούς ψυχολόγους σε συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς της τάξης και/ή τους γονείς των παιδιών. Ο Coie και οι συνεργάτες του (1991, βλ. Καλατζή- Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2004) κατατάσσουν τις παρεμβάσεις αυτές σε πέντε γενικές κατηγορίες:

- **Τεχνικές διαχείρισης της συμπεριφοράς** (Behavior management techniques). Οι παρεμβάσεις αυτές στοχεύουν στο να ενισχύσουν τις κοινωνικά επιθυμητές συμπεριφορές των παιδιών (με αμοιβές και επαίνους) και να βρίσκουν αποτελεσματικότερους τρόπους διαχείρισης της επιθετικότητας.

- **Στρατηγικές ελέγχου των συναισθημάτων** (Emotional control strategies). Η παρέμβαση στοχεύει στο να μάθουν τα παιδιά να ελέγχουν την παρόρμησή τους, και να εκπαιδευτούν στο να αναγνωρίζουν τα έντονα αρνητικά συναισθήματα τους και να τα ελέγχουν μέσω της χρήσης φράσεων αυτοκαθοδήγησης και άλλων στρατηγικών γνωστικής διαμεσολαβητής (Ronnén, 1999, βλ. Καλατζή- Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2004)

- **Εξάσκηση στην απόκτηση κοινωνικών δεξιοτήτων** (Social skills training). Η βάση σε αυτή τη μέθοδο είναι η πεποίθηση ότι το επιθετικό παιδί έχει ένα περιορισμένο ρεπερτόριο δεξιοτήτων για τη διαχείριση δύσκολων κοινωνικών καταστάσεων ενώ οι εκδηλώσεις επιθετικότητας συχνά αποτελούν τη μοναδική στρατηγική που γνωρίζει και είναι σε θέση να εφαρμόσει προκειμένου να διαχειριστεί συγκρουσιακές καταστάσεις. Στόχος της παρέμβασης είναι η εκπαίδευση σε τρόπους θετικής αλληλεπίδρασης ή σε δεξιότητες επίλυσης κοινωνικών προβλημάτων.

- **Επεξεργασία πληροφοριών που αναφέρονται σε κοινωνικά ερεθίσματα** (Social information processing). Το θεωρητικό υπόβαθρο αυτής της παρέμβασης είναι η κοινωνικογνωστική θεωρία του Dodge (1984). Οι Dodge, Murphy και Buchsbaum (1984, βλ. Καλατζή- Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2004) διαπίστωσαν ότι η

διαταρακτική ή εναντιωματική συμπεριφορά πηγάζει από πλήθος γνωστικών παραπονήσεων, δηλαδή από γνωστικά λάθη που κάνουν τα επιθετικά παιδιά. Τα προγράμματα που στηρίζονται σε αυτό το θεωρητικό μοντέλο επικεντρώνονται στις γνωστικές διεργασίες και όχι στον άμεσο έλεγχο των συναισθημάτων του παιδιού (Coie et al., 1991)

▪ **Εκπαίδευση στην ενσυναίσθηση και στην ικανότητα κατανόησης του τρόπου σκέψης του άλλου** (Cognitive or emotional perspective training). Η βασική υπόθεση στην οποία στηρίζονται αυτές οι παρεμβάσεις, είναι ότι η ικανότητα του παιδιού να αντιλαμβάνεται πως σκέφτεται και πως αισθάνεται ο άλλος, επηρεάζει την αποτελεσματικότητα των κοινωνικών του αλληλεπιδράσεων. Το παιδί με την κατάλληλη εκπαίδευση, μπορεί να λειτουργεί λιγότερο εγωκεντρικά στον τρόπο που αντιλαμβάνεται τους άλλους και τις κοινωνικές καταστάσεις.

Το πρώτο βήμα για να αναγνωριστεί τόσο η επιθετικότητα όσο και το φαινόμενο της θυματοποίησης στον χώρο του σχολείου είναι να σταματήσουν οι εκπαιδευτικοί να το θεωρούν αναπόφευκτο μέρος της ζωής των παιδιών το οποίο δεν έχει ιδιαίτερες περαιτέρω επιπτώσεις. Το φαινόμενο της θυματοποίησης αποτελεί σοβαρό πρόβλημα, έχει σοβαρές επιπτώσεις και πρέπει να αντιμετωπίζεται από τη σχολική κοινότητα με την αντίστοιχη σοβαρότητα (Rigby, 1996, βλ. Καλατζή- Αζίζι & Ζαφειροπούλου, 2004).

8.4. Οικογενειακή συμβουλευτική παρέμβαση

Τα προγράμματα που εστιάζουν στον παράγοντα οικογένεια με στόχο να εμποδίσουν την έναρξη και την κλιμάκωση της χρήσης ουσιών και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς από τους εφήβους, έχουν αυξηθεί σε αριθμό κατά τη διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας (Hogue & Liddle, 1999, βλ. Hogue, Liddle, Becker, Johnson-Leckrone, 2002). Αυτό το είδος παρέμβασης, στοχεύει στην προαγωγή της ομαλής εξέλιξης κυρίως των παιδιών, επικεντρωμένο στα επικίνδυνα και στα προστατευτικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν τους γονείς και τις οικογένειες τους. Τα χαρακτηριστικά των γονέων που θέτουν σε κίνδυνο τα παιδιά για αντικοινωνική συμπεριφορά, συνίστανται στην ανεπάρκεια των γονέων να κατευθύνουν και να επιβάλλουν την πειθαρχία (Dishion & McMahon, 1998, βλ.

Hogue et al., 2002), στα υψηλά ποσοστά διαπληκτισμών, στα χαμηλά επίπεδα επικοινωνίας και στην ανικανότητα για επίλυση προβλημάτων (Newcomb & Felix-Ortiz, 1992, βλ. Hogue et al., 2002), στην έλλειψη συναισθηματικού δεσμού με τα παιδιά τους και συναισθηματικής επένδυσης σε αυτά (Brook, Whiteman, Nomura, Gordon, & Cohen, 1988, βλ. Hogue et al., 2002), και τέλος στο ιστορικό βίαιης συμπεριφοράς και χρήσης ναρκωτικών ουσιών από τους γονείς (Hawkins, Catalano, & Miller, 1992, βλ. Spooner, 1999)).

Αντιστρόφως, θετικές οικογενειακές διαδικασίες κοινωνικοποίησης μπορούν να ασκήσουν προστατευτικές επιδράσεις. Οι γονείς που είναι συναισθηματικά διαθέσιμοι, ευαίσθητοι και διαθέτουν ενσυναίσθηση, διευκολύνουν την εξέλιξη των παιδιών με το να δημιουργούν κοινές συναισθηματικές καταστάσεις και με το να βοηθούν το παιδί να λειτουργεί με αμοιβαιότητα συναισθημάτων. Όταν τα παιδιά είναι ικανά να λειτουργούν με ενσυναίσθηση, βρίσκονται σε μικρότερο ρίσκο να αναπτύξουν αντικοινωνική συμπεριφορά τόσο στις πρώιμες περιόδους ανάπτυξης όσο και στα μετέπειτα στάδια της εξέλιξης τους (Eisenberg & Mussen, 1989, βλ. Olds et al., 1998). Επιπλέον ισχυροί δεσμοί μεταξύ των μελών της οικογένειας γενικά δυναμώνουν την ανθεκτικότητα απέναντι σε δυσάρεστες καταστάσεις (Resnick et al., 1997, βλ. Hogue et al., 2002).

Είναι προφανές λοιπόν, ότι η οικογένεια χρειάζεται να υπολογιστεί σοβαρά στην αντιμετώπιση προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι έφηβοι (Kalajian, 1992, βλ. Spooner, 1999). Αν τα θέματα της οικογένειας θεωρούνται ότι συμβάλλουν στην ώθηση για χρήση ουσιών από τους εφήβους, η επιστροφή των εφήβων στο ίδιο οικογενειακό περιβάλλον είναι πιθανό να τα οδηγήσει σε υποτροπιασμό. Αντίστροφα η οικογένεια μπορεί να έχει προστατευτικό ρόλο και να στηρίζει το θεραπευτικό πρόγραμμα και τον έφηβο να αντιμετωπίσει με επιτυχία το πρόβλημα του. Οι στάσεις και οι συμπεριφορές των γονέων και/ή των εφήβων μπορεί να χρειαστεί να αλλάξουν ώστε να γίνει το οικογενειακό περιβάλλον προστατευτικό και όχι επικίνδυνο για την ανατροφή των παιδιών. Έρευνες έχουν καταλήξει στο ότι η συμμετοχή της οικογένειας σε θεραπευτικά προγράμματα για νέους που αντιμετωπίζουν προβλήματα, έχει σημαντικά θετική επίδραση στα αποτελέσματα (Shoemaker & Sherry, 1991, βλ. Spooner, 1999).

Επίλογος

Η παραπάνω ανασκόπηση, πραγματοποιήθηκε με σκοπό να διαπιστωθεί αν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των μεθόδων που χρησιμοποιούν οι γονείς, για την ανατροφή των παιδιών τους, και της ανήλικης παραβατικότητας. Οι πρώιμες εμπειρίες στο οικογενειακό περιβάλλον, συμβάλλουν σημαντικά και καίρια στην ανάπτυξη ή μη της εγκληματικότητας. Έχοντας ως θεωρητικό υπόβαθρο την θεωρία της προσκόλλησης και τους διάφορους τύπους που καθορίζουν την ποιότητα της αλληλεπίδρασης γονέων- παιδιών, συμπεραίνουμε ότι τα παιδιά που αναπτύσσονται ανασφαλείς δεσμούς με τους κηδεμόνες τους, έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες για εμπλοκή σε παραβατικές ενέργειες. Η περιορισμένη ανάπτυξη της ενσυναίσθησης και η αδυναμία να εξωτερικεύσει το παιδί ηθικούς κώδικες και αξίες, που θα αποτύχουν να του μεταβιβάσουν οι γονείς, αποτελεί βασικό στοιχείο για την πρόγνωση της ανήλικης παραβατικότητας. Η εμπλοκή σε ενέργειες σχολικού εκφοβισμού και η έναρξη χρήσης ναρκωτικών, δείχνουν να έχουν τα βαθύτερα αίτια τους στις πρώτες εμπειρίες και τις μεθόδους διαπαιδαγώγησης τους από τους γονείς. Είναι σημαντική και η επιρροή από τους συνομηλίκους τους, αλλά αν έχουν αποκτήσει τα σωστά εφόδια να αντιστέκονται στα φαινόμενα αυτά της βίας, τότε είναι περισσότερο πιθανό να αποτραπεί η ανάμειξη τους σε αυτά.

Η μητρική επιρροή θεωρείται από τους περισσότερους ότι είναι πιο σοβαρή σε σχέση με την πατρική. Παρόλα αυτά, η έρευνα της βιβλιογραφίας έδειξε ότι η φιγούρα του πατέρα είναι εξίσου σημαντική, και κυρίως όσον αφορά θέματα εγκληματικής συμπεριφοράς. Η πατρική φιγούρα έχει συνδεθεί άμεσα με την ευημερία και την ψυχική υγεία των παιδιών και τα προστατεύει από την εμπλοκή σε αξιόποινες πράξεις. Ωστόσο, εκτός από το γεγονός ότι τα παιδιά τους θαυμάζουν και τους θεωρούν ως εκείνα τα άτομα που θα τα στηρίξουν σε περίπτωση ανάγκης, δεν διαπιστώνεται ξεκάθαρα ο λόγος για τον οποίο είναι τόσο σημαντικός ο ρόλος τους στην εξέλιξη της προσωπικότητας των παιδιών. Επίσης άλλο ένα θέμα που τείνει να συζητιέται πολύ είναι και αυτό της κακοποίησης. Η χρήση σωματικής βίας, έχει κατά καιρούς διχάσει την κοινή γνώμη για το αν έχει αποτελεσματικές επιδράσεις στα παιδιά που την υφίστανται ή όχι. Με αφορμή την ψήφιση του νόμου κατά της ενδοοικογενειακής βίας, δόθηκε παραπάνω βαρύτητα σε αυτήν την μέθοδο πειθαρχίας, σε αντίθεση με τις άλλες, όπου έγινε σύντομη περιγραφή και όχι εκτενής

αναφορά στις συνέπειες τους. Επιπλέον, στόχος μας ήταν να επικεντρωθούμε στο θέμα της βίας, τόσο στην ανήλικη όσο και στη βία που προέρχεται από το οικογενειακό περιβάλλον. Επικρατεί, γενικά η άποψη ότι η βία φέρνει βία και ότι όταν κάποιος κακοποιηθεί, τότε είναι πολύ πιθανόν να εφαρμόσει παρόμοιες μεθόδους και στα παιδιά του. Η χρήση σωματικής βίας, παρουσιάζει τους γονείς στα μάτια των παιδιών ως ανεύθυνους, απορριπτικούς και μη διαθέσιμους σε κρίσιμες καταστάσεις, και στα ίδια προκαλεί αισθήματα αναξιοσύνης, ότι δεν είναι ικανά να αποσπάσουν την δέουσα προσοχή και φροντίδα των γονέων τους. Με τις μεθόδους αυτές δεν επιτυγχάνεται ο βασικός στόχος της κοινωνικοποίησης του παιδιού που είναι η εσωτερίκευση των κανόνων που θέλουν οι γονείς να μάθουν στα παιδιά τους, με αποτέλεσμα να μην αναπτύσσουν υψηλή ηθική και ενσυναίσθηση, γεγονός που συμβάλλει στην επιρρέπεια για παραβατικές ενέργειες.

Το κεφάλαιο που αφορά στο αποδιοργανωμένο σπίτι και τις συνθήκες διαβίωσης των παιδιών εκεί, έχει μικρή έκταση, καθώς όπως προαναφέρθηκε στόχος είναι να διερευνηθεί η συσχέτιση της ανήλικης παραβατικότητας και των μεθόδων διαπαιδαγώγησης, ανεξάρτητα από τους παράγοντες που τις διαμορφώνουν. Επιπλέον, δεν υπήρξε αναφορά για τα παιδιά που έχουν υιοθετηθεί, με αποτέλεσμα να μην έχουμε λάβει υπόψη μας τις συνέπειες από μια τέτοια μεταβλητή. Η αντιμετώπιση από τους θετούς γονείς εξαρτάται από πολλούς παράγοντες και ποικίλει κάθε φορά, με αποτέλεσμα στα παιδιά να έχει διαφορετικό αντίκτυπο. Το σχολείο και οι συνομήλικοι των παιδιών, ως παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της προσωπικότητας, επίσης δεν διερευνήθηκαν, για το λόγο ότι θα παρεκκλίναμε του πρωταρχικού μας στόχου.

Κλείνοντας, οφείλουμε να επισημάνουμε την ανάγκη συνέχισης για περαιτέρω έρευνα πάνω στο ζήτημα της ανήλικης παραβατικότητας, με βάση το οικογενειακό περιβάλλον και την εξήγηση των βαθύτερων αιτιών των δυο προβλημάτων, ώστε να συγκεντρωθούν πληροφορίες για την καλύτερη αντιμετώπιση τους. Μια μελλοντική μελέτη, θα μπορούσε λόγω σοβαρότητας, να αποτελεί και το ζήτημα της υιοθεσίας, καθώς η αποκάλυψη της αλήθειας στο παιδί έχει προκαλέσει διχογνωμία στους γονείς που έχουν υιοθετήσει παιδιά (να το αποκαλύψουν ή όχι, σε ποια ηλικία και υπό ποιες συνθήκες). Με ενδελεχή έρευνα του θέματος, ίσως εξακριβωνόταν η πιθανή συσχέτιση της ανήλικης παραβατικότητας με την υιοθεσία. Τέλος, η σημασία του σχολείου και η συμβολή του στην ανάπτυξη της ανήλικης παραβατικότητας θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο άλλης έρευνας στο μέλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adalbjarnardottir, S., & Hafsteinsson, L.G. (2001). Adolescents' Perceived Parenting styles and their substance use: Concurrent and longitudinal analyses. *Journal of Research on Adolescence, 11(4)*, 401-423.

Ani, C.C., & Grantham-McGregor, S. (1998). Family and Personal Characteristics of Aggressive Nigerian Boys: Differences From and Similarities With Western Findings. *Journal of Adolescent Health, 23*, 311-317.

Baldry, A.C., Farrington, D.P., (2000). Bullies and Delinquents: Personal Characteristics and Parental Styles. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 10*, 17-31

Baumrind, D. (2005). Patterns of Parental Authority and Adolescent Autonomy. *New Directions for Child and Adolescent Development, 108*, Wiley Periodicals.

Barber, B.K., Maughan, S.L., & Olsen, J.A (2005). Patterns of Parenting Across Adolescence. *New Directions for Child and Adolescent Development, 108*, Wiley Periodicals.

Barge, J. K. and Loges, W.E., (2003). Parent, Student, and Teacher Perceptions of Parental Involvement. *Journal of Applied Communication Research, 31(2)*, 140–163.

Bartollas, C. (1997). *Juvenile Delinquency*. Boston: Allyn and Bacon.

Borum, R. (2000). Assessing Violence Risk among Youth. *Journal of Clinical Psychology, 56*, 1263–1288.

Burke, D.M., (2001). Empathy in sexually offending and nonoffending in adolescent males. *Journal of Interpersonal Violence, 16*, 222–233.

Bush, C.A., Mullis, R.L. & Mullis, A.K., (2000). Differences between offender and nonoffender youth. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 467–478

Carlson, V.J., & Harwood, R.L. (2003). Attachment, culture, and the caregiving system: The cultural patterning of everyday experiences among Anglo and Puerto Rican mother-infant pairs. *Infant Mental Health Journal*, 24(1), 53-73

Carlson, L., & Tanner, J.F. (2006). Understanding Parental Beliefs and Attitudes about Children's Sexual Behavior: Insights from Parental Style. *The Journal of Consumer Affairs*, 40(1).

Chen, X., Dong, Q., & Zhou H. (1997). Authoritative and Authoritarian Parenting Practices and Social and School Performance in Chinese Children. *International Journal of Behavioral Development*, 21(4), 855-853.

Cohen, D., Strayer, J. (1996). Empathy in conduct-disordered and comparison youth. *Developmental Psychology*, 32, 988–998.

Conger, R.D., Patterson, G.R., & Ge, X. (1995). It takes two to replicate: A mediational model for the impact of parents' stress on adolescent adjustment. *Child Development*, 66, 80–97.

Coplan, R.J., Hastings, P.D., Lagace-Seguin, D.G., Moulton, C.E. (2002). Authoritative and authoritarian mothers' *parenting* goals, attributions, and emotions across different childrearing contexts. *Parenting: Science and Practice*, 2(1), 1-26.

Γεωργούλας, Στρ. (2000). *Ανήλικοι παραβάτες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Dietz, T.L. (2000). Disciplining Children: Characteristics Associated With the Use of Corporal Punishment. *Child Abuse and Neglect*, 124(12), 1529-1542.

Dixon, L., Browne, K.D., & Hamilton-Giachritsis, C. (2005). Risk factors of parents abused as children: A mediational analysis of the intergenerational continuity of child maltreatment (Part I). *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(1), 47-57.

Dixon, L., Hamilton-Giachritsis, C., & Browne, K.D. (2005). Attributions and behaviours of parents abused as children: a mediational analysis of the intergenerational continuity of child maltreatment (Part II). *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(1), 58-68.

Fagan, A.A., Van Horn, M.L., Hawkins, J.D., Arthur, M. (2007). Using community and family risk and protective factors for community based prevention planning. *Journal of Community Psychology*, 35(4), 535-555.

Flouri, E., & Buchanan, A., (2002). Life Satisfaction in Teenage Boys: The Moderating Role of Father Involvement and Bullying. *Aggressive Behavior*, 28, 126-133.

Gershoff, E.T., (2002). Corporal Punishment by Parents and Associated Child Behaviors and Experiences: A Meta-Analytic and Theoretical Review. *Psychological Bulletin*, 128 (4), 539–579.

Gini, G., Albiero, P., Benelli, B., & Altoe, G. (2007). Does Empathy Predict Adolescents' Bullying and Defending Behavior?. *Aggressive Behavior*, 33, 1-10.

Grigorenko, E.L., & Sternberg R.J., (2000). Elucidating the etiology and nature beliefs about parenting styles. *Developmental Science*, 3(1), 93-112.

Hogue, A, Liddle, H.A, Becker, D., Johnson-Leckrone, J. (2002). Family- based prevention counselling for high-risk young adolescents: immediate outcomes. *Journal of Community Psychology*, 30(1), 1–22.

Holmes, J. (1997). John Bowlby and attachment theory. London, New York: Routledge.

Jolliffe, D., & Farrington, D.P. (2004). Empathy and offending: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior, 9*, 441–476.

Jolliffe, D., & Farrington, D.P. (2006). Examining the Relationship Between Low Empathy and Bullying. *Aggressive Behavior, 32*, 540-550.

Ireland, J.L. & Power, C.L. (2004). Attachment, Emotional Loneliness, and Bullying Behaviour: A Study of Adult and Young Offenders. *Aggressive Behavior, 30*, 298-312.

Κάκουρος, Ε., & Μανιαδάκη, Κ., (2004). *Ψυχοπαθολογία Παιδιών και Εφήβων: Αναπτυξιακή Προσέγγιση*, Αθήνα: Τυπωθύτω-Γιώργος Δαρδάνος,

Καλαντζή-Αζίζι, Α., & Ζαφειροπούλου, Μ. (2004). *Προσαρμογή στο σχολείο: πρόληψη και αντιμετώπιση δυσκολιών*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 272-273

Καφέτσιος, Κ. (2005). *Δεσμός, Συναίσθημα και Διαπροσωπικές Σχέσεις*. Αθήνα: Τυπωθύτω

Keller, T.E., Catalano, R.F., Haggerty, K.P., & Fleming, C.B., (2002). Parent Figure Transitions and Delinquency and Drug Use Among Early Adolescent Children of Substance Abusers. *Journal of Drug and Alcohol Abuse, 28*(3), 399–427.

King, V., & Sobolewski, J.M. (2006). Nonresident Fathers' Contributions to Adolescent Well-Being. *Journal of Marriage and Family, 68*, 537–557.

Kokkinos, C.M. & Panayiotou, G. (2004). Predicting Bullying and Victimization Among Early Adolescents: Associations With Disruptive Behavior Disorders. *Aggressive Behavior, 30*, 520-533.

Lagacé-Séguin, D.G., & L. d'Entremont, M.R. (2006). The role of child negative affect in the relations between parenting styles and play. *Early Child Development and Care, 176*(5), 461–477.

Lloyd, K., & Devine, P. (2006). Parenting Practices in Northern Ireland: Evidence from the Northern Ireland Household Panel Survey. *Child Care in Practice, 12*(4), 365-376.

Maggs, J.L., Hurrelmann K.,(1998). Do Substance Use and Delinquency have Differential Associations with Adolescents' Peer Relations?. *International Journal of Behavioral Development, 22*(2),367-368

Marini, Z.A., Dane, A.V., Bosacki, S.L., YLC-CURA. (2006). Direct and Indirect Bully-Victims: Differential Psychosocial Risk Factors Associated With Adolescents Involved in Bullying and Victimization. *Aggressive Behavior, 32*, 551-569

Medora, N.P., Wilson, S., Larson, J.H. (2001). Attitudes toward *parenting* strategies, potential for child abuse, and parental satisfaction of ethnically diverse low-income U.S. mothers. *Journal of Social Psychology, 141*(3), 335-348.

Montagner, H. (2004). Processus d'attachement et du « fonctionnement » de l'enfant : nouvelle approche. *Gynécologie Obstétrique & Fertilité, 32* , 525-539.

Morton, N.J., & Browne, K. (1998). Theory and observation of attachment and its relation to child maltreatment. *Child Abuse and Neglect, 22*, 1093–1104.

Olds, D., Pettitt, L.M., Robinson, J., Henderson C., Eckenrode, J., Kitzman, H., Cole, B., Cole, H., Powers, J. (1998). Reducing risks for antisocial behaviour with a program of prenatal and early childhood home visitation. *Journal of Community Psychology, 26*(1), 65-83.

Palmer, E. J., & Hollin, C. R. (1999). Social Competence and Sociomoral Reasoning in Young Offenders. *Applied Cognitive Psychology, 13*, 79-87

Palmer, E.J., & Holin, C.R. (2001). Sociomoral Reasoning, Perceptions of Parenting and Self-reported Delinquency in Adolescents. *Applied Cognitive Psychology, 15*, 85-100.

- Παπαδάκη- Μιχαηλίδη, Ε. (2006). *Ο δεσμός της αγάπης*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Raquette, D., Bolte, C., Turcotte, G., Dubeau, D., & Bouchard, C. (2000). A new typology of fathering: defining and associated variables. *Infant and Child Development*, 9, 213-230.
- Pittman, L.D, & Chase-Landsale L.P. (2001). African American adolescent girls in impoverished communities: Parenting style and adolescent outcomes. *Journal of Research on Adolescence*, 11(2), 199-224.
- Pierre, T.L.St., & Kaltreider, L.D. (1997). Strategies for involving parents of high risk youth in drug prevention : A three-year longitudinal study in boys and girls clubs. *Journal of Community Psychology*, 25(5), 473-485.
- Ποργιωτάκης, Ι.Ε. (1984). *Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Punamäki, R.L., Qouta, S., & El Sarraj E., (1997). Relationships between Traumatic Events, Children's Gender, and Political Activity, and Perceptions of Parenting Styles. *International Journal of Behavioral Development*, 21(1), 91-109
- Raaijmakers, Q. A.W., Engels, R.C. M. E., Van Hoof, A. (2005). Delinquency and moral reasoning in adolescence and young adulthood. *International Journal of Behavioral Developmen*, 29(3), 247–258
- Reinke, W.M., Herman, K.C. (2002). Creating school environments that deter antisocial behaviors in youth. *Psychology in Schools*, 39(5).
- Rubin K.H., Nelson, L.J., Hasting, P, Asendorpf, J. (1999). The Transaction between Parents' Perceptions of their Children's Shyness and their Parenting Styles. *International Journal of Behavioral development*, 23 (4), 937–957

Sherry, A., Lyddon, W.J., & Henson R.K. (2007). Adult Attachment and Developmental Personality Styles: An Empirical Study. *Journal of Counseling & Development, 85*

Smetana, J.G. (1994). Parenting Styles and Beliefs About Parental Authority. *New Directions for Child Development, 66*, Jossey-Bass Publishers

Smith, C., Ireland, T.O., & Thornberry, T.P. (2005). Adolescent maltreatment and its impact on young adult antisocial behaviour. *Child Abuse & Neglect, 29(10)*, 1099-1119

Spooner, K. (1999). Causes and correlates of adolescent drug abuse and implications for treatment. *Drug and Alcohol Review, 18*, 453-475

Woodward, L.J., Fergusson, D.M. (2002). Parent, Child and contextual Predictors of Childhood Physical Punishment. *Infant and Child Development, 11*, 213-235.

Xu, X., Tung, Y., & Dunaway, R. G. (2000). Cultural, human, and social capital as determinants of corporal punishment: Toward an integrated theoretical model. *Journal of Interpersonal Violence, 15*, 603–630.